

3^e jaargang, juni 1997

Nº2

FRYSLÂN

kwartaalblad van het Fries Genootschap

NIEUWSBLAD VOOR GESCHIEDENIS EN CULTUUR

FRYSLÂN

*Nieuwsblad voor
geschiedenis en
cultuur*

3e jaargang nr. 2, juni 1997

Fryslân is een uitgave van het Fries Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. Het verschijnt vier keer per jaar en wordt toegezonden aan de leden van het Fries Genootschap

Redactie:

dr Johan Frieswijk,
dr Yme Kuiper,
drs Joop Woudstra
Eindredactie: drs Meindert Schroor

Vaste medewerkers:

dr Wiebe Bergsma, Hans de Haan,
drs Goffe Jensma, Douwe K. Kootstra,
drs Evert Kramer, drs Johanneke Krolis,
drs René Kunst, dr Gilles de Langen,
dr Hans Mol, drs Rita Mulder-Radetzky,
Lourens Oldersma, dr Jacob van Sluis,
drs Hotso Spanninga,
drs Tineke Steenmeijer-Wielenga,
dr Oebele Vries

Redactiesecretariaat:

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan: *Fryslân*, Postbus 6091,
8902 HB Leeuwarden/Ljouwert.
Telefoon/fax: 058-2665309

Ledenadministratie:

Fries Genootschap
Turfmarkt 11
8911 KS Leeuwarden
058-2123001
(Alleen telefonisch bereikbaar op dinsdagmorgen tussen 10.00 en 12.00, mevr. H.B. Dekkinga)

Ontwerp omslag:

Mlinar Design BNO, Leeuwarden

Lay-out binnenwerk:

Klazien Schroor-Dijkstra

Druk:

Grafisch Bedrijf Hellinga, Leeuwarden

Het *Fries Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde*, opgericht 26 september 1827, met als Beschermvrouwe H.M. de Koningin, heeft als doel het onderzoek naar en het vergroten van de kennis omtrent al hetgeen de geschiedenis, oudheid- en taalkunde van Friesland betreft. U kunt zich verzekeren van regelmatige toezending van *Fryslân* door lid te worden van het Fries Genootschap. Gebruik daartoe de bijgevoegde antwoordkaart.

Losse nummers: f 5,-

ISSN: 1383-6560

Van de redactie

In deze tweede aflevering van *Fryslân* in 1997 veel kunsthistorie en overzee. Om te beginnen de Lotharingse schilder Antoine-Ignace Melling, die in opdracht van Napoleon een reis door Nederland en Noord-Duitsland maakte om er de voornaamste steden van 's keizers nieuwe domeinen vast te leggen. Op zijn reis door 'Frise', naast Gênes (Genua) de enige aanwinst waarvan Napoleon de naam onverlet liet, vereeuwigde Melling Leeuwarden en Hindeloopen. Zijn Mellings paden goed gedocumenteerd, anders is het met de Surinaamse portretschilder Arons, waarvan slechts één schilderij (in familiebezit) bekend is. De eigenaren daarvan doen verslag van hun reis van Leeuwarden naar Paramaribo. Voorts aandacht voor de Kollumer koopman Eyso de Wendt, die zijn fortuin vergaarde in een ander deel van voormalig Tropisch Nederland. Nog meer overzeese avonturen, maar dan uit nood geboren, vinden we in een bijdrage over Friese Afscheidenen die anderhalve eeuw geleden uitweken naar Michigan. Dichter bij huis wordt aandacht besteed aan de uitgave van de Codex Saeckma, waarin openhartige brieven aan deze vroeg zeventiende-eeuwse curator van de Franeker academie. De rubriek Hilligen yn Fryslân voert ons naar de Sionsberg bij Dokkum, ooit een terp met een kapel, die weinig met Sion, maar des te meer met Maria te maken blijkt te hebben. De historicus Johan Huizinga voelde zich in 1914 weliswaar vereerd tot lid van het Friesch Genootschap te zijn benoemd, maar had kennelijk geen tijd meer vanuit Leiden zijn opwachting in het verre Friesland te maken. Tot slot, naast de andere vaste rubrieken, het vervolg van de avonturen van Sicco van Goslinga in de Zuidelijke Nederlanden.

(Bij de voorpagina)

Gedeelte van de aquarel gehoord met gouache, die Melling in 1812 van Leeuwarden vervaardigde. We zien de stad vanuit het noordoosten, met op de voorgrond de Hoeksterbinnen- en buitenpoort (zie achterpagina). Van links naar rechts steken voorts boven de bebouwing uit: de molens bij de Wirdumerpoort en aan het begin van de Schrans, de Nieuwe Toren, het klokketorentje van de Waalse Kerk, het koepeltje van het Stadhuis en de Grote Kerk.

In dit nummer:

Van de redactie	2
Leeuwarden en Hindeloopen in 1812	3
Onder professoren	5
Een speurtocht naar een Surinaamse schilder	8
De emigratie naar Michigan 150 jaar geleden	10
Hilligen yn Fryslân: Us Leaf Frouwe op 'e Berch	12
Eyso de Wendt: Kollumer koopman van 'kwizekwânsje'	14
Sicco van Goslinga's Oantinkens oan de Spaanske Suksesjeorloch (2)	16
Johan Huizinga en Friesland	20
De archeologie van het hoofddorp Stiens	21
Vikingen op Wieringen	23
Stichting 'De Ouwe Pôlle - Ameland'	24
Mededelingen	26
Ingezonden	26
Ynboekt	27
Agenda	28

De briefwisseling van een reizend artiest: Antoine-Ignace Melling

Leeuwarden en Hindeloopen in 1812

C. Boschma

‘Heel Friesland, in een omtrek van 60 mijl bestaat uit weilanden zover als het oog reikt, doorsneden door talrijke vaarten en meren, heel weinig bomen, behalve om de boerderijen heen, die eenzaam verstrooid liggen in deze onmetelijke vlaktes, en dat zijn dan nog voor het grootste deel wilgen’. Zo noteerde de reizende kunstenaar Antoine-Ignace Melling op zondagochtend 24 augustus 1812 in zijn dagboek. Melling was in het Département de Frise als onderdeel van zijn voornemen om alle 130 departementen van het toenmalige Franse Keizerrijk uit te beelden in grote gouaches, die samen een *Galérie française d'Architecture* zouden vormen.

Melling vervolgt: ‘Alleen de omstreken van Leeuwarden zijn een beetje bebost. De stad zelf ligt geheel en al verscholen achter hoog opgaand geboomte, in dubbele rijen geplant op de bolwerken rondom de stad, wat mij verplicht om weer op een windmolen te gaan zitten, waar ik me straks na het diner zal opstellen, want ‘s morgens is het niet mogelijk om te tekenen, wat me al heel dikwijls in Holland is overkomen, ondanks een heldere en wolkenloze hemel, ik geloof dat het met het vlakke land te maken heeft. Het weer is opnieuw mooi geworden, maar de lucht is nog vol met donderwolken’.

Vedutist

Op het moment dat Melling deze impressie van Friesland en zijn hoofdstad aan het papier toevertrouwde had hij

al een avontuurlijk leven achter de rug. Melling, die stamde uit een Lotharings kunstenaarsgeslacht, verbleef gedurende achttien jaar in Constantinopel, waar hij de meest veelzijdige opdrachten uitvoerde voor Hadidgé, de zuster van de regerende sultan Selim III. In 1802 vestigde Melling zich met vrouw en dochtertje en zijn aange trouwde neef Cervini in Parijs, waar hij begon aan een groot plaatwerk, de *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*, dat tussen 1805 en 1819 in afleveringen verscheen. De bekendheid die hij hierdoor kreeg als ‘vedutist’ (schilder van landschappen en gebouwen, red.) bracht hem ertoe eenzelfde project voor Frankrijk te entameren. Hij begon daartoe met de landen die het laatst aan het Empire Français waren toegevoegd: het Koninkrijk Holland en de Noord-Duitse Hanzesteden.

De reis van Melling duurde van 27 mei tot 13 oktober en voerde hem door Zeeuws-Vlaanderen, de Hollandse departementen en Oost-Friesland naar Hamburg, Lübeck en Travemünde.

Zondagsrust

Doodvermoeid van de reis uit Kampen, waar hij een hele dag over had gedaan, was Melling vrijdagavond in Leeuwarden aangekomen. De volgende dag had hij, zoals hij gewoon was, besteed aan het zoeken van de beste plek van waaruit hij een ‘vue générale’ op de stad zou kunnen tekenen. In het vlakke Nederland had hij al vele malen zijn toevlucht tot de kap van een molen gezocht om een hoog gezichtspunt in te kunnen nemen. In Leeuwarden liet hij het oog vallen op de molen op de Hoeksterdwinger.

Maar zoals hij al eerder in ons land had ondervonden, stuitte hij op onverzettelijkheid om hem op zondag terwille te zijn: ‘Ik heb niet kunnen tekenen zoals ik mij dat voorgesteld had, de molenaar is te vroom om zijn molen op zondag voor mij open te willen maken, morgen, wanneer ik maar zou willen, zei hij mij, maar vandaag zou hij zelfs voor de Prefect niet opendoen’ rapporteert Melling ‘s avonds aan zijn familie.

Hindeloopen, schets in potlood onder kwadratuur van A.I. Melling. Abusievelijk plaatste de kunstenaar het Zuiderzeestadje onder het Département des bouches de Yssel.

Vrouwen in Hindelooper klederdracht door Antoine-Ignace Melling vereeuwigd tijdens zijn bezoek aan die plaats. De twee linker vrouwen dragen een zogeheten tonnetje in de speciaal gevouwen en gesteven zondok die zij op het hoofd dragen, ten teken dat zij getrouwd zijn.

Mooie, schijnbaar uitdagende vrouwen

Gelukkig verschaft hem dat de gelegenheid door de stad te flaneren. 'Deze stad is heel belangwekkend op een zondag, vanwege de verschillende kostuums van de stadse vrouwen en die van het land. Dat kostuum is werkelijk heel interessant en ik heb er verscheidene getekend. Het is een goed slag, in dit land, men ziet in het algemeen alleen maar mooie vrouwen, ze zijn heel vrij en schijnbaar uitdagend, je zou ze allemaal voor lichte vrouwen houden. Maar wanneer ze zich in huis hebben teruggetrokken dan is het heel anders, dan zijn ze erg terughoudend en zelfs wat schuw, men zou niet geloven dat het dezelfde vrouwen zijn als die men een ogenblik eerder op straat zag.' Neef Cervini, die altijd met de nodige humor reageert op Mellings brieven, moet lachen om zijn naïveteit: 'Mevrouw Melling is er verrukt van dat de vrouwen van Leeuwarden slechts op straat galant zijn. U zou hebben gedacht dat U maar een huis hoefde binnen te gaan, en alles was gezegd! U hebt het tegendeel ondervonden. 't Is nogal vernederend: hoe komt U erbij om over zulke belevenissen te schrijven. U vond ze terughoudend en zelfs schuw. Kom nou! Zeg ons dan de waarheid: was U een beetje gekwetst...?'

Nauwkeurigheid

Op de gouache van het *Gezicht op Leeuwarden*, (waarvan de voorpagina een fragment geeft) die kenners van het Fries Museum zich goed voor ogen zullen kunnen stellen, vinden we vele van deze elegante vrouwen met hun Duitse mutsen en zonhoeden terug. Dankzij het hoge punt van waaruit Melling tekende kunnen we over de stad, die duidelijk in een dubbele rij

bomen is gevat, heen kijken. Alle belangrijke gebouwen, de Kanselarij, de Nieuwe Toren, het Stadhuis, de Grote Kerk en de Oldehove steken er bovenuit. Op de voorgrond nemen de Hoeksterbinnenpoort met zijn twee torens uit 1610 en de buitenpoort uit 1783 een prominente plaats in, terwijl voor wie goed kijkt over de stad heen de torens van de dorpskerken herkenbaar zijn. Alles is getekend met de zin voor nauwkeurigheid die Melling eigen was.

Barok land

Melling werd geboren in Karlsruhe, waar zijn vader werkte als beeldhouwer voor de markgraaf van Baden-Durlach. Er was veel onderling verkeer aan weerszijden van de Rijn, waarbij het Duits voor velen de voertaal was. Hoewel Melling zich later redelijk in het Frans kon redden, zij het niet zozeer in de spelling, was hij zijn Duits niet vergeten, hetgeen hem op deze reis goed van pas kwam. In de vooraanstaande kringen waarin hij in Holland ontvangen werd, was de Franse taal natuurlijk gebruikelijk, maar eenmaal in het hoge noorden werd dat minder: 'sinds ik uit Den Haag vertrokken ben hoor ik geen enkel woord (Frans) meer spreken, en het is een wonder als men van tijd tot tijd een Christen ontmoet. Men verscheurt je de oren van de ochtend tot de avond.' Nadat Melling op maandag zijn tekening van Leeuwarden heeft voltooid gaat hij naar Hindeloopen, dat hij geksherend 'Hindoestan' noemt, zoals hij Broek in Waterland omdoopt tot 'Peking', met het gevoel voor het exotische dat in die tijd heerste. 'Ik ben vanmorgen om 6 uur uit Leeuwarden vertrokken en we zijn hier op het middaguur aangekomen. Oh wat een barok land, men waant zich

duizend mijl van Europa verplaatst en toch blijft dit hele volkje beperkt tot een heel klein stadje van 600 inwoners en een dorp (Molkwerum) van 400 zielen op een mijl afstand van hier, en deze duizend mensen spreken met elkaar een mengsel van Saksisch, Engels en Hollands'. Hier toont een buitenlander een vroeg gevoel voor de eigenheid van de Hindelooper taal, die pas in 1855 door Roosjen, Kroese en Eekhoff zou worden beschreven.

Kostuumboek

Melling heeft ergens zijn intrek genomen om anderhalve dag in Hindeloopen te kunnen blijven. Zoals overal gaat hij eerst naar de Maire, toentertijd Johannes Ageus Eidsma, maar die is niet thuis. 'Toen ik thuiskwam heb ik mijn kostuumboek aan de vrouw des huizes getoond, om haar zover te krijgen het mij mogelijk te maken in deze streek net zoveel schetsen te maken, want u moet weten, dat men hier, net als in Broek, overdag geen levende ziel op straat ziet. Mijn pensionhoudster, die veel plezier had in mijn kostuums, vroeg mij of ik deze hier ook wilde maken. Ik zou wel willen, maar hoe? Men ziet geen mens. "Laat mij maar begaan" zei ze "ik ga mijn buurvrouw en haar dochter roepen, die stellen zich vast beschikbaar voor wat U wilt". Direct daarna zag ik mijn twee Hindelopersen komen, moeder en dochter. Na de gebruikelijke begroetingen ging de moeder zitten en heb ik haar van voren en van achteren getekend. Hetzelfde heb ik, met alle kracht die in mij was, gedaan met de dochter, waarbij ik ze bij iedere houding een kop Hollandse koffie aanbood. Nadat ik mijn krachten uitgeput had op deze twee vrouwen heb ik ze met veel dankbetuigingen en erkentelijkheid laten gaan. Ze waren zo tevreden over mij, dat ze me uitnodigden om hun huis van binnen te komen bekijken, dat ik zonderling vond, maar toch wel interessant om er een tekening van te maken'. Helaas is deze tekening niet terug gevonden. 'Tegen 6 uur kwamen alle dames van de stad, het ene groepje na het andere, mij een bezoek brengen om de portretten van hun landgenoten te zien, overigens vond ik ze niet zo schuw als men mij had willen doen geloven... Morgenochtend zal ik de stad tekenen, die nogal opvallend is door zijn bouwaard. Zij bevindt zich op een vooruitgestoken punt in zee, zonder een enkele boom, volkomen als

een Egyptische stad, een nogal bijzondere zaak in Holland, waar alle steden verborgen gaan achter hoog opgaand geboomte. Ik heb dan ook geen behoefte om boven in een windmolen te klimmen, ik zal eenvoudigweg op de dijk gaan zitten'.

Verdwenen Keizerrijk

Het resultaat is een prachtige schets van Hindeloopen van de landzijde met rechts de Zuiderzee met schepen. We kijken op de achtergevels van de huizen aan de Nieuwe Weide en de Nieuwstad. De *likhuzen* staan op enige afstand, met hun achtergevels op de erfscheiding. Het huis van Auke Wiggers uit 1795, de roggemolen, de toren van de Hervormde Kerk en het torentje van het Sylhûs steken boven de stad uit. Melling was in oktober thuisgekomen na een reis vol wisselvalligheden, waaronder tegenslagen en teleurstellende weers-

omstandigheden, maar met een rijke oogst aan schetsen van stadsprofielen en een boek met 'costuums, werktuigen, wagens, schepen & c.'. In de winter van 1812 op 1813 zette hij zich aan het maken van gouaches naar enkele van zijn getekende stadsgezichten, onder andere dat van Leeuwarden. Het Keizerrijk was nog intact, maar niet voor lang meer. Eind 1813 verdreven de kozakken de Fransen uit Leeuwarden. 'La nouvelle France' was om het zo uit te drukken *ci-devant* geworden en had geen enkele betekenis meer voor het grote project dat Melling opgezet had. Enkele gouaches werden nog tentoongesteld op de Parijse Salon van 1814, maar de schetsen bleven in portefeuille.

Briefwisseling

Het *Gezicht op Leeuwarden*, de gouache in het Fries Museum, is ooit het uitgangspunt geweest voor mijn zoektocht naar

ander werk van Melling. De in 1812 door Melling gemaakte reis kreeg al een heel ander perspectief doordat in 1983 zijn portefeuille met schetsen werd teruggevonden. Maar nu de Fondation Custodia in Parijs - waar al zoveel andere kunstenaarsautografen worden bewaard - enkele jaren geleden de hand heeft kunnen leggen op de briefwisseling die Melling op zijn reis met zijn familie voerde - en een uitgave daarvan voorbereidt - zullen we een nog beter beeld kunnen krijgen van hoe een reizend kunstenaar destijds zijn onderwerpen koos en uitvoerde.

De briefwisseling van Melling zal binnenkort verschijnen als: Antoine-Ignace Melling, **Voyage de Hollande et des villes Anséatiques / Reis naar Holland en de Hanzesteden**, verzorgd door C. Boschma

Onder professoren

Wiebe Bergsma *)

'Studenten studeren alleen voor hun latere broodwinning en niet om de Muzen te dienen. Voor geleerden is het leven moeilijk, want zij zijn overgeleverd aan bestuurders die noch geleerd zijn noch van geleerden houden.' Woorden van een dergelijke strekking kunnen we geregeld optekenen uit de mond van docenten aan een Nederlandse universiteit. Deze klacht stamt echter uit een in 1625 geschreven Latijnstalige brief van Janus Gruterus (Antwerpen 1560 - Heidelberg 1627), hoogleraar in Heidelberg, aan de raadsheer van het Hof van Friesland, Johannes Saeckma (I, 111-112).

Johannes Saeckma

De brief is opgenomen in de zogenaamde 'codex Saeckma', een collectie brieven gericht aan de invloedrijke Friese jurist, raadsheer in het Hof van Friesland en 'maecenas' Johannes Saeckma, die ons deelgenoot maakt van de beslommeringen, ambities en frustraties van geleerden in de vroeg-moderne tijd.

Helaas zijn er slechts weinig brieven van Saeckma zelf bewaard gebleven. Zelden laat hij in de wel bewaard gebleven brieven het achterste van zijn tong zien.

Saeckma werd in 1572 in Kollum geboren. Over zijn jeugd is weinig bekend. Zijn vader Sjoerd Saeckma koos in 1580 niet de zijde van de gereformeerden, maar nam als katholiek de wijk naar

het door Spaanse troepen bezette Oldenzaal. Saeckma studeerde in de jaren 1588 tot 1593 rechten aan de Franeker academie. Evenals vele Friezen maakte hij een studiereis langs andere universiteiten. In 1594 werd hij ingeschreven aan de Heidelbergse universiteit en in 1595 promoveerde hij te Bazel in de rechten. Vervolgens ging hij naar Genève. Bij terugkeer in Friesland werd hij raadsheer in het Hof van Friesland. Al vrij snel werd Saeckma de vertrouwenspersoon van de (aspirant-) hoogleraren van de Franeker academie. In 1625 werd hij curator van deze tweede universiteit in de Republiek. Achter de schermen heeft Saeckma een zeer grote invloed uitgeoefend op het benoemingsbeleid van de professoren.

Kuiperij

Wie een belangrijke invloed bezat en in een machtspositie verkeerde in verband met universitaire benoemingen, kon ook in de vroeg-moderne tijd doorgaans rekenen op toezending van brieven, waarin ruimhartigheid doorgaans niet de meest opvallende eigenschap van de afzenders was. De schrijvers van die brieven wilden vaak dat Saeckma zijn invloed aanwendde. Dat houdt in dat de brieven schrijvers meestal niet geneigd waren de kwaliteiten van hun mede-professoren of tegen-candidaten te roemen. De brieven aan Saeckma, de Hercules Musarum, vormen dan ook een mooi voorbeeld van kuiperij om academische en andere functies.

Beslommeringen van geleerden

In deze briefwisseling komen we nader in contact met de Republiek der Letteren, waartoe ook de Friese studenten en professoren behoorden. De voertaal van de brieven is dan ook vrijwel altijd Latijn, afgezien van een Griekse brief van een Franeker hoogleraar, een verdwaalde Franse brief en enkele brieven in het Nederduits. We lezen hoe Marcus Lycklama, voordat hij aan zijn peregrin-

natio academica begint, een gedicht schrijft voor Lubbertus; in Spiers bezoekt hij een familielid. Als hoogleraar in Franeker verzoekt hij Saeckma om een subsidie voor de uitgave van een boek, waarvan hij - werkend aan de 'deadline' ervan - hoopt het op de Buchmesse in Frankfort aan te kunnen bieden. Ds. Godefringius Sopingius discussieert met Saeckma over de interpretatie van Gellius Sncanus van Romeinen IX. Janus Gruterus in Heidelberg wil graag overeenkomsten bestuderen tussen spreekwoorden, onder meer in de Franse, Italiaanse, Engelse en Duitse taal. Hij hoopt dat Saeckma hem Friese spreekwoorden wil toezenden. In een prachtige brief motiveert Gruterus zijn afwijzing van een hoogleraarschap: niet vanwege de jaarlijkse wagenlading Rijnwijn of zijn tuin, maar vooral vanwege het geven van onderwijs in het Grieks. De Franeker hoogleraar Lollius Adama probeert Saeckma over te halen zijn invloed aan te wenden voor zijn zoon Auke, die rector wilde worden van de Latijnse school in Leeuwarden; ditmaal lag Johannes Bogerman dwars. Mooi is ook de brief van Theodorus Leontinus uit 1616 aan Saeckma, waarin hij bezorgd melding maakt van zijn angst dat de Leidenaren de Friezen uitlachen vanwege hun geringe dichtkunst. Tot zo ver een eerste impressie.

Matiging

Een belangrijke correspondent was ook de Oostfries Sibrandus Lubbertus, die vanaf 1585 tot zijn dood in 1625 het boegbeeld vormde van de gereformeerde Franeker academie. Als bestrijder van alle niet-gereformeerde opvattingen van arminianen, doopsgezinden, katholieken en socinianen is Lubbertus goed bekend. Dankzij deze brieven zien wij hem niet alleen in toga, maar - naar een woord van Huizinga - ook in huiselijke plunje. Lubbertus correspondeerde met Saeckma over vele terreinen des levens. Die briefwisseling maakt duidelijk dat ook Lubbertus verschillende gezichten had. Lubbertus kreeg ruzie met de hofmeester van stadhouder Willem Lodewijk, Frederik van Vervou, wiens zoon Hessel jaren bij Lubbertus in huis had gewoond. De vriendschap werd vanwege een geldkwestie vertroebeld. Lubbertus probeert 'unverfrozen' de rechtsgang oneigenlijk via Saeckma te beïnvloeden. Lubbertus schrijft hier in het Nederduits; zijn Latijn is veel beter dan zijn volkstaal. Een puritein of victoriaan is Lubbertus niet.

Johannes Saeckma op een detail van de ruim tien meter lange lijkstatie van stadhouder Ernst Casimir (dd. 3 januari 1633 O.S.), die in 1634 werd uitgegeven door de Friese Staatsdrukker' Claude Fonteyne te Leeuwarden.

Wanneer Saeckma lijdt aan ontstoken slijmvliesen dan weet Lubbertus wel raad: Saeckma moet matiging betrachten in eten, drinken en sex (*'ut cibo, potu et venere moderate utaris'* I, 237).

Schotanus aan Saeckma

Deze voorbeelden maken het belang van deze briefwisseling wel duidelijk. Laten we eens een brief nader bekijken. De hoogleraar rechten Henricus Schotanus (1548-1605) schreef Saeckma in 1597 een brief in verband met het vrijkomen van een leerstoel rechten vanwege de benoeming van Julius van Beyma tot raadsheer in het Hof van Friesland. Van Beyma beval publiekelijk twee kandidaten aan van de protestantse universiteit van Marburg. In een persoonlijk gesprek met een Friese gedeputeerde kwam hij echter met Saeckma op de proppen. 'Die nergens anders om bekend staat dan dat je met veel lof en roem van hen, die je te Heidelberg geoefend hebt, op voor jezelf wonderbare wijze goedkeuring hebt verkregen en bent geprezen', aldus Schotanus. De laatste verzoekt Saeckma om zijn drie ooms Feicke Tatmans, Ritske van Ringhe en Eylert Reinalda, alle drie Statenlid, hem aan te bevelen. 'Ik voor mij', zo vervolgt Schotanus, 'zal er voor zorgen dat (als ik iets vermag) de professoren elke steen met ons verplaatsen; ik zal ook naar onze burgemeesters gaan, aan wie deze zaak zeer ter harte gaat, en met vele en degelijke redenen zal ik aantonen dat het van groot belang is voor de academie en het heil van hun stad, dat hij in deze beroeping de voorrang krijgt boven alle anderen; en ik hoop dat je een aanzienlijk salaris zult krijgen, evenredig aan ons beroep en onze faculteit, omdat hij moeilijker is en met grotere kosten gepaard gaat dan de overige. (...) Ik denk er over een brief te

schrijven aan jouw oom, onze beschermheer de heer Reinalda, opdat hij althans zoveel hij kan ons helpt omwille van zijn enige en allerbeminlijkste zoon, die hij aan jouw zorgen kan toevertrouwen zoals Philippus van Macedonië Alexander aan Aristoteles; hoeveel hem daaraan gelegen is, zou ik niet in woorden kunnen uitdrukken'. Schotanus deelt verder mee dat hij deze brief in haast (*raptim*) heeft geschreven. In een PS maant hij Saeckma ook zijn neef Suffridus Hania, raadsheer in het Friese Hof, in te schakelen om deze steen (van Sisypheus) te verplaatsen.

Fries chauvinisme

Ondanks Schotanus' bemiddeling werd niet Saeckma maar de Geldersman Johan van der Sande benoemd. Deze was met een Friese vrouw getrouwd en kon op grond van dit huwelijk worden benoemd. Enkele jaren later vormde deze huwelijkspolitiek voor de nationalist Schotanus een aanleiding tot een felle tirade tegen de benoeming van niet-Friezen; Van der Sande had in 1604 Schotanus namelijk gepasseerd voor een zetel in het Friese Hof. 'Er is nog een zuster [van Ymck van Idzaerda, de vrouw van Van der Sande] over in huwbare jaren, die weliswaar vanwege haar geslacht verstoken is van openbare ambten, maar die later bij gelegenheid een of andere 'vosleeuw' uit den vreemde huwt, die weldra ook met corrupte stemmen tot hoge en de hoogste waardigheden doorbreekt: en zo zullen de vrouwen regeren in Friesland, wat absurd is, en zo ga je tegronde aan een vreemde. Met veel bloed hebben wij en onze voorouders het juk en de overheersing van vreemden afgeworpen; ik zwijg van de schade die de bevrijders van ons vaderland geleden hebben'.

Klassieke clichés

Ook als genre is deze correspondentie van groot belang. Latijnse briefschrijvers gebruikten vaak clichés of *topoi*. Schotanus schreef dat hij de brief in haast had geconcipieerd, maar is dat inderdaad het geval? Het genre confronteert de historicus geregeld met de grenzen van zijn eigen kunnen. Vele namen uit de klassieke oudheid worden soms impliciet opgenomen. De steen of de rots die Schotanus vermeldt, is een toespeling op Sisyphus. Die verwijzing zal niet iedere lezer ontgaan, maar dat geldt wel voor zeer talrijke toespeelingen op en verwijzingen naar klassieke, middeleeuwse en contemporaine auteurs. Ook in deze brieven worden Erasmus' Adagia geregeld aangehaald. Vele van deze verwijzingen heeft Engels kunnen achterhalen; een knappe prestatie. De afgelopen twee decennia heeft Engels vele artikelen gepubliceerd over zijn held Saeckma. Het belang van deze raadsheer is evident. Met deze voorlopige uitgave heeft Engels de wetenschap een goede dienst bewezen.

Op de editie-technische aspecten van deze uitgave ga ik hier niet uitgebreid in. Helaas ontbreekt een adequate inleiding. De korte biografische schets van Saeckma heb ik niet kunnen ontleenen aan Engels' tekstuutgave, maar aan diens artikelen. Niettemin heeft Engels een goed besluit genomen om de brieven in deze vorm aan te bieden. Onderzoekers zullen ongetwijfeld met suggesties voor verbetering komen, die eventueel in een definitieve uitgave hun plaats kunnen krijgen. Wie zelf wel eens geprobeerd heeft een Latijnse brief van Schotanus te transcriberen, beseft welk een prestatie de uitgever heeft geleverd. De correspondentie wordt mede toegankelijk gemaakt door regesten, die inderdaad, zoals de auteur ook stelt, (te) subjectief zijn.

Motieven van vrijgestelden

Dankzij deze correspondentie krijgen wij een zeer goede indruk van het leven achter de coulissen van het academische bedrijf. Niet alle beoefenaren van de wetenschap, zo kunnen we na lezing van dit corpus teksten wel concluderen, werden gedreven door een intrinsieke motivatie. Wantrouwen, klachten over de domheid van studenten, de desinteresse van bestuurders, de ignorantia van collega's en de gebruikelijke academische rituele klachten komen ook in deze briefwisseling geregeld ter sprake. Die klachten vloeiden echter dikwijls uit

de pen van academische vrijgestelden; in Saeckma's tijd verdiende een hoogleraar al gauw driemaal het salaris van een dorpspredikant. Dus blijkt opnieuw het gelijk van Prediker: er is niets nieuws onder de zon.

*Aan de zeer edele, zeer geleerde, zeer vermaarde Heer, mijn Heer Johannes Saeckma, zeer eerwaard raadsheer in het hoogste gerechtshof der Friezen en zeer waakzaam curator van de vaderlandse academie.
De schipper is betaald.*

Weledele Heer.

Enkele dagen geleden vroeg mij mijn verwant M. Womelius om U Edele een brief te schrijven en daarin een toelage te vragen voor een zoon van mijn verwant Schotanus te Staveren. Ik kon hem deze kleine dienst niet weigeren, vooral omdat ik de jongen een goed hart toedraag vanwege mijn eertijds zeer geliefde oom Jacobus Schotanus, wiens naam hij draagt. Daarom wil ik in alle nederigheid U Edele verzoeken hem zeer aan te bevelen en de kwestie van mijn verzoek om een toelage te bevorderen. Hij staat bekend om zijn uitstekend talent, zodat ik van zijn studiën en het welslagen daarvan de beste verwachtingen koester. Wij twijfelen er niet aan, of wij zullen dit van U Edele, die ons immers bij uitstek gunstig gezind zijt, wel gedaan te krijgen.

De heer Coccejus vroeg of ik U Edele uit zijn naam allerbeleefst wilde groeten. Het gaat hem daar goed. Hij geeft een filologische verklaring van het boek Job. Hoe had hij onze academie tot eer kunnen strekken. Make God, dat met het professoraat in de logica niet hetzelfde geschiedt. Moge God almachtig mijne Heren besturen met de geest des verstands, zodat ze diegene kiezen, die de academie het meest van nut zal zijn, en God geve dat hij tot heil van de staat en de academie lang leeft.

Gegeven 28 juni 1631.

U Edele zeer verbonden

Meinardus Schotanus.

Bron: M.H.H. Engels, 'Viermaal Schotanus aan Saeckma', in: **Gens Schotana** (1985) 371, waaraan ook de vertaling van de brief van Schotanus is ontleend.

*) Naar aanleiding van M.H.H. Engels, **Brieven aan de curator van de Universiteit van Franeker Johannes Saeckma (1572-1636). Uitgave van de Codex Saeckma en de brieven van 12 overeenkomstige correspondenten uit de verzameling Gabbema**, 2 dln (Provinciale Bibliotheek van Friesland, Leeuwarden 1995). 395 en 136 blz.

Genealogie overzee

Een speurtocht naar een Surinaamse schilder

Jan en Hein Ehrhardt

Genealogische navorsingen kennen meestal een familiale aanleiding, maar voeren de onderzoeker soms naar zeer uiteenlopende personen op de meest ongedachte plaatsen. Zo ook de auteurs van dit verhaal, die - naar aanleiding van een portret van een voorvader - uit Leeuwarden (overigens de stad waar in 1718 een van de eerste monografiën over Suriname verscheen *) afreisden richting Paramaribo. Rond de evenaar maakten ze kennis met een nagenoeg onbekende Surinaamse schilder en een verrassend rijk archief. Een verslag.

Passagier

In familiebezit bevindt zich een portret van Thomas Lange, kapitein op de *Stad Zwolle*, dat in het najaar van 1840 op de heenreis van het schip van Amsterdam naar Suriname is gemaakt. Onze (bet-) betovergrootvader overleeft de terugreis niet. Op 12 februari 1841 valt hij tijdens stormweer 's ochtends om vier uur ter hoogte van de Azoren uit de ra en verdrinkt. Slechts het schilderij komt bij zijn weduwe Catharina Lange-Carstens in Zwolle aan. De overlevering in de familie wil dat het schilderij is gemaakt door een zich vervelende passagier. Uit de meldingen in de plaatselijke pers van de aankomst op 10 november 1840 te Paramaribo van de *Stad Zwolle* 'hebbende 37 dagen reis', blijkt een van de twee passagiers een zekere S.F.C. Arons te zijn. In het *Lexicon van Nederlandse Kunstschilders* van Pieter Scheen vinden we Arons terug als kunstschilder, waarmee de overlevering dus min of meer blijkt te kloppen. De aan deze gebeurtenissen verbonden tragiek en romantiek waren voor ons aanleiding om te trachten wat meer over S.F.C. Arons aan de weet te komen. Uit gegevens van vooral de Surinaamse archieven bleek het mogelijk een overzicht van zijn leven op te stellen.

Vrijgekocht

Samuel Ferdinand Cornelis Arons werd op 15 oktober 1812 te Paramaribo geboren. Over zijn vader ontbreekt elke aanwijzing. Samuel wordt als *casties* (een achtste zwart) geregistreerd, zodat wel duidelijk is dat zijn vader een blanke was. Verder wordt in 1822 nog een broer van Samuel onder de naam Arons ingeschreven. We nemen aan dat vader Arons dan nog in leven is. Over Samuel's moeder en grootmoeder weten wij meer. Moeder Jeannette de Bijne wordt in 1778

in slavernij (deze werd eerst in 1863 afgeschaft, red.) geboren als dochter van de mulatin Ariaantje van Soesman en een ook al onbekende vader.

Jeannette wordt in 1795 vrijgekocht, terwijl haar moeder een jaar later de brieven van vrijdom verkrijgt. Jeannette de Bijne begint een bedrijfje, dat in januari 1821 met de grote brand van Paramaribo in vlammen opgaat. Het jaar daarop meldt zij per advertentie in de *Surinaamsche Courant* dat zij zich nu in de Kromme Elleboogstraat heeft gevestigd. Daarin beveelt zij zich bij haar voormalige cliëntèle en bij de kapiteins die op Paramaribo varen aan, voor 'alle soorten inlandsche confituren, chocolade en ingelegd suurgoed'. Jeannette biedt ook kamers te huur aan, desgewenst 'met een ordentelijke tafel'. Zij heeft dan zelf slaven (hoe zou ze die behandeld hebben?) en koopt weer een jaar later het huis in de Kromme Elleboogstraat. Voor dit alles steekt zij zich stevig in de schulden. Maar al aan het einde van 1824 groeien de aange-

gane verplichtingen haar boven het hoofd, hetgeen het jaar daarop leidt tot executoriale verkoop van het pand aan de Kromme Elleboogstraat.

Daarna woont Jeannette in de Saramaccastraat op nummer E 65, het huis dat later door haar dochter Anna Elisabeth Arons wordt gekocht. Jeannette slijt haar laatste jaren in het paviljoen in de tuin en overlijdt op 12 september 1840. Zij heeft tenminste tien kinderen gebaard, waarvan zes haar overleven.

Terugkeer

In 1835 gaat haar zoon Samuel naar Nederland om te leren schilderen. Tijdens zijn verblijf in Amsterdam is zowel in 1836 als in 1838 werk van hem getoond op een tentoonstelling aldaar. De schilderijen stellen een stilleven en een kluizenaar voor. Het is onbekend waar beide schilderijen zijn gebleven. Na zijn thuiskomst wendt Arons zich tot de Gouverneur-Generaal van de Nederlandsche West-Indische Bezittingen om verlenging van zijn burgerschap dat verlopen is, omdat hij langer dan drie jaar afwezig is geweest. Het verzoek wordt ingewilligd. Arons woont op verschillende adressen in Paramaribo, de Heilige Weg (met een jongen als neger-slaaf), de Noorderkerkstraat, de Heerenstraat en als laatste in het huis van zijn zuster Anna Elisabeth aan de Saramaccastraat. Hij is de gereformeerde religie

De suiker- en latere cacaoplantage Susannasdal in 1837 getekend door S.F.C. Arons. Susannasdal lag tegenover Paramaribo, op de rechterzijde van de Surinamerivier tussen de plantage Voorburg en de Hernhutter nederzetting Clevia. In de tijd van Arons had hij een oppervlakte van 508 akkers (218 hectare) en waren er 143 slaven tewerkgesteld.

toegedaan. Samuel Ferdinand Cornelis Arons overlijdt op 2 januari 1865 te Paramaribo.

f 14,31

Bij het opnemen van de nalatenschap geeft Anna Elisabeth Arons de volgende goederen aan: een schrijfkistje waarin enkele betaalde kwitanties en een valies waarin zes onderbroeken, drie bovenbroeken en een borstrok, drie vesten, twee zwartlakense broeken, een zwartlakense rok, en castoorhoed en een paar schoenen. Voorts heeft de overledene ten huize van C.E.A. Werges, smid, Saramaccastraat 31, waar hij kennelijk een atelier heeft, goederen nagelaten. Ook die goederen worden ter plaatse geïnventariseerd: een canapé met maka overtrokken, negentien schilderijen zonder lijsten, een blikken verfkistje, enige schildersgereedschappen, enkele gedrukte boeken, een etenstafel, drie schilderijen zonder lijsten, een tekenbord, vijf schilderijlijsten, een schilders-ezel, twee kistjes met enige verfwaren, een linnen scherm en een Daguerreotype toestel dat eigendom is van de fotograaf M.R. Mattes. De boedel van Arons wordt op 18 mei 1865 door J. Salomons met de boedel van 29 anderen geveild. Uit de uiterst magere opbrengst van f.14,31 blijkt dat er destijds geen sprake was van een waardevolle kunstcollectie. Alhoewel er dus het een en ander boven water is gekomen over Arons en zijn achtergronden, blijven de kernvragen onbeantwoord. Wie is de vader van S.F.C. Arons? Zijn er waar dan ook nog andere schilderijen van zijn hand? In de kwarteeuw na zijn terugkeer uit Nederland moet Arons toch een aantal schilderijen hebben gemaakt en het nodige hebben verkocht. Waar zijn die werken gebleven en wat is er gebeurd met de 22 schilderijen uit de boedel?

Landsarchief

Hoog tijd om ons in Suriname te gaan oriënteren. Ir M.A. Meijer van het Surinaamse ingenieursbureau Sunecon heeft met een bij zijn Delftse opleiding passende voortvarendheid een programma opgesteld voor ons bezoek, dat in oktober 1996 plaatsvond. Het eerste doel geldt uiteraard het Surinaamse museum in het prachtig gerestaureerde Fort Zeelandia. Daar heeft een geleidelijk geïnteresseerd rakende museumdirecteur nimmer van Arons gehoord. Vervolgens naar het *Centraal Bureau Burgerzaken*, waar de bevolkingsregisters vanaf 1828 vrijwel compleet worden

bewaard. De unieke, zeer kwetsbare documenten zijn gemakkelijk toegankelijk en verkeren in goede staat. Waardevol voor ons blijken de nadere gegevens uit de bevolkings- en slavenregisters over het gezin van Jeannette de Bij te zijn. De belangrijkste bezoeken zijn die aan het *Landsarchief*, waar we uiterst welwillend ontvangen en geholpen worden door de Landsarchivaris. Waar ter wereld gebeurt het dat de archivaris zijn archief verlaat om op straat een taxi voor zijn bezoekers te regelen? De archieven van vóór 1845 zijn hoofdzakelijk in het Algemeen Rijksarchief, maar van groot belang is de zich in zeer goed staat bevindende complete collectie Surinaamse kranten. De beperkte collectie van de *Koninklijke Bibliotheek*, die slechts met speciale toestemming is in te zien, kan hierbij niet in de schaduw staan. Gelukkig hebben wij begrepen dat het overleg met de Landsarchivaris over reproductie van de kranten in een vergevorderd stadium is. Kenmerkend: het Landsarchief beschikt niet over een fotokopieerapparaat.

Moeizame expeditie

Verder heeft drs J.R. de Bye, chirurg te Paramaribo naast een grote verzameling gegevens over de historie van Suriname, ook alle vermeldingen van alle De Bij's in de pers geïnventariseerd. Ook dit heeft samen met het nader raadplegen van de kranten tot een verdieping van de kennis over het gezin geleid. Tenslotte hebben we een door de Landsarchivaris geregeld bezoek aan de Hypotheekbewaarder gebracht. De bedoeling is om de eerste gegevens over het huis in de Saramaccastraat te vinden. Dit blijkt een moeizame expeditie; de akten staan op microfilms, maar de projector is al jaren defect en er ontwikkelt zich een langdurige discussie tussen het *Landsarchief* en het *Hypotheekkantoor* over de vraag waar de originelen zijn. Uiteindelijk blijken deze wel op het Hypotheekkantoor te zijn, maar de tijd begint te dringen en we moeten de akten op dit kantoor dan ook laten voor wat ze zijn. Terugkijkend op de resultaten van ons bezoek - wat is Paramaribo een prachtige stad - viel het wel te verwachten dat we niets zouden vinden over de vader. Vaders werden in die jaren nauwelijks vermeld.

Waardevolle aanvulling

Merkwaardig is wel dat er geen schilderijen zijn gevonden en dat niemand van Arons heeft gehoord. Aan een gebrek aan publiciteit over onze missie kan dat

Het uit 1840 daterende portret van Thomas Lange (1796-1841) van de hand van S.F.C. Arons.

zeker niet gelegen hebben. Het dagblad *De West* heeft een uitvoerig interview gepubliceerd. Wij zijn ook in de gelegenheid geweest ons probleem uit te leggen op een bijeenkomst van de Rotaryclub Paramaribo. Daar blijkt dat er veel belangstelling is, maar Arons is een onbekend begrip. Het aantal Surinaamse kunstenaars in de negentiende eeuw van enig formaat is beperkt; het verhaal over Arons werd dan ook als een waardevolle aanvulling beschouwd. Een en ander heeft er echter - althans tot nu toe - niet toe geleid dat er werk van Arons bij ons is gemeld, behalve bijgaande afbeelding van de plantage Susannasdal uit de *Surinaamsche Almanak* van 1837. Is het schilderij van Thomas Lange dan toch het enige originele werk dat bewaard is gebleven? Dat we ook nog een amusante tocht hebben gemaakt langs een serie autoriteiten in Nickerie om na te gaan of er nog een neerslag is van een reis van Thomas daarheen - waar we op een bepaald moment zelfs met een geïnteresseerde directeur van de gevangenis temidden van zijn klanten over onze voorvader praatten - valt buiten het bestek van dit verhaal.

*) J.D. HL. (J.D. Herlein), *Beschryvinge van de Volk-plantinge Zuriname: vertonende de opkomst dier zelve Colonie, de aanbouw en bewerkinge der Zuikerplantagien enz. Mitsgaders een verthoog van de boschgrond, water- en pluimgediertens enz.* Verrijkt met (een Karaïbisch Woordenboek), landkaart en vier kopere platen. Leeuwarden, Meindert Injema, 1718, 262 pp. 40

De Afscheiding naar Vriesland

De emigratie naar Michigan 150 jaar geleden

Jacob van Shuis

Op 7 april 1847 vertrok uit Rotterdam een Engels zeilschip, de brik 'Vesta', met een groep Friese emigranten naar New York. Het waren leden van afgescheiden gemeenten, die onder leiding van ds. Marten Annes Ypma, hun wereldlijk en kerkelijk heil zochten in Amerika. In augustus kwam de groep aan op hun eindbestemming, ergens in de wildernis van de staat Michigan en stichtte daar de nederzetting Vriesland - nu anderhalve eeuw geleden.

Achtergrond

De Afscheiding van 1834, toen op verschillende plaatsen in Nederland groepen orthodoxen uit de Hervormde Kerk stapten en eigen gemeenten vormden, was een ingrijpende gebeurtenis. Het ingrijpende werd niet zozeer afgemeten aan de getalsmatige uittocht uit de 'Vaderlandsche Kerk', maar veeleer aan de ergernis die deze scheuring in de toenmalige consensus-maatschappij opriep. De afgescheiden gemeenten werden dan ook op allerlei wijzen zowel juridisch als met pesterijen achtervolgd. Ook door de overheden werden hun activiteiten angstvallig gevolgd, getuige ondermeer de rapporten van de gouverneurs in de provinciën. Maar de offervaardigheid in deze kring was groot, ook al waren het voor het merendeel burgers uit de laagste en dus armste sociale laag. Toen echter in de jaren 1845-47 tevens een economische crisis ontstond vanwege een aardappelziekte, namen de afgescheiden predikanten A.C. van Raalte en A. Brummelkamp het initiatief tot een groepsgewijze emigratie. Van Raalte en de zijnen vertrokken als eersten in september 1846 en zij stichtten in de staat Michigan een kolonie, waaraan ze de naam Holland gaven. In hun kielzog vertrokken emigranten van elders, die in de nabijheid van Holland nederzettingen stichtten waarvan de namen de plaats van herkomst verraden: Zeeland, Groningen, Drente, Overisel, Graafschap (met bewoners uit het Duitse graafschap Bentheim) en ook Vriesland.

De eerste Friese emigratie

Op 19 november 1846 werd in Leeuwarden een landverhuizersvergadering gehouden. Er werd een 'Christelijke Vereniging der landverhuizers naar Noord-Amerika' gevormd en die bracht

een beroep uit op ds. Ypma van Hallum. Deze was in 1810 geboren te Minnertsgra en werkte daar aanvankelijk als schipper. Toen zich in december 1835 te Minnertsgra een afgescheiden gemeente vormde, behoorden Ypma en enkele naaste familieleden tot de veertien gemeentelieden; hijzelf werd tot diaken verkozen. Later wenste hij voorganger te worden, ging in opleiding bij enkele predikanten (een reguliere opleiding voor predikanten van de afgescheiden gemeenten zou pas jaren later ontstaan) en hij werd in 1843 voorganger ('oefenaar') te Hallum en na voltooiing van zijn opleiding predikant. Het waren jaren van armoede want de gemeente in Hallum kon het toegezegde jaartraktament van f 400 lang niet opbrengen en beide partijen zullen opgelucht adem hebben gehaald toen Ypma in februari 1847 te kennen gaf dat hij zou 'moeten vertrekken, volgens de loop der omstandigheden, die zich in de weg van het Godsbestuur opdoen'.

Vruchtbare kleigrond

De 'Vesta' vertrok met een groep van 82 personen: 53 volwassenen en 29 kinderen jonger dan achttien jaar. In een aardig boekje heeft een ver familielid van ds. Ypma uit Friese en Amerikaanse bronnen de gegevens van herkomst van deze groep uitgeplozen en de loopbaan van hun voorganger beschreven. Ypma werd belast met de leiding voor de aankoop van grond, waartoe ds. Van Raalte bemiddelde. Men koos uiteindelijk voor een stuk land van ruim tien vierkante kilometer, vruchtbare kleigrond, op ongeveer 20 km ten oosten van Holland gelegen, waar de groep zich in augustus 1847 vestigde. Bossen moesten worden gekapt, wegen aangelegd en huizen gebouwd. En natuurlijk kwam er een kerkgebouw...

Kerkelijke organisatie

In 1848 kwam het tot de vorming van de classis Holland, die aansluiting zocht bij de reeds bestaande Dutch Reformed Church. Nog voor de komst van Van Raalte had dit kerkverband in de persoon van ds. I.N. Wyckoff te Albany het nodige voorbereidende werk gedaan, hulp geboden bij de opvang en de doortocht van de emigranten en geassisteerd bij de aankoop van grond in Michigan. De gemeente van Vriesland sloot zich eveneens bij dit kerkverband aan en ds. Ypma bleek een warm pleitbezorger te zijn van samenwerking met de Reformed Church. Desondanks ontstonden scheuringen aan de rechterflank: in 1852 te Drente, waar hij eerder had waargenomen, en in 1857 in Graafschap, waar hij van 1852 tot 1855 had gestaan. Blijkbaar hadden dergelijke scheuringen onder Ypma nog voorkomen kunnen worden. Zelf vertrok hij in 1855 uit de classis Holland, mogelijk mede uit teleurstelling vanwege al deze spanningen, en werd hij predikant te Lage en Hoge Prairie (later omgedoopt tot South Holland resp. Roseland) in de staat Illinois, en vanaf 1861 naar Alto in de staat Wisconsin, aan de andere kant van het Michiganmeer.

Te licht

Ypma geldt als een geestverwant van Van Raalte, van wie bekend is dat hij een zeer dominerende persoonlijkheid was. In Holland bekleedde Van Raalte vrijwel alle functies en als een verlicht despoot heerste hij naar een theocratisch ideaal. Vermoedelijk was Ypma een veel bescheidener persoonlijkheid: zijn leidende rol is in het collectief verwaagd. In ieder geval werden zijn preken in eigen kerkelijke kring wel eens niet zwaar genoeg bevonden, bijvoorbeeld omdat hij te weinig nadruk op de verkiezing legde, of omdat hij naast de onmacht van de mens toch een eigen verantwoordelijkheid voor de verwerving van het Evangelie leerde. Een gemeentelid verweet Ypma dat hij 'geen verkiezing genoeg' preekte, waarop deze nuchter antwoordde: 'Ik preek verkiezing zo vaak dat te pas komt.' Wat hem ook niet in dank werd afggenomen was

een oproep om als vrijwilliger het land te dienen in de 1861 uitgebroken Amerikaanse burgeroorlog, ten gunste van de noordelijke troepen. Ypma was dus aan zijn nieuwe vaderland verknocht geraakt. Na zijn overlijden in 1863 te Alto bracht men zijn lichaam naar Vriesland om daar te worden begraven.

Armoede

Dat het nieuwe land in materiële zin allesbehalve een paradijs was, blijkt uit een latere terugblik van iemand die zich in 1848 bij de kolonie aansloot: 'Toen wij een weinig met elkander gesproken hadden, zei ik: 'Ik zou zo gaarne naar Ds. Ypma willen gaan.' 'Kom dan maar

met mij mee,' zei Dijkstra. O, die ontmoeting met Ypma en de juffrouw was zo hartelijk en ik was zo door en door blij, dat ik alle armoede ineens vergat! Ik was volkomen gerust want ik was bij het Volk. Daar bleef ik die nacht en de volgende dag gingen we naar de blokkerk bij Kaslander. Wij allen waren blij in de Kerk. Na de kerk wilde Ulke de Vries mij mede hebben. O vrede, wat was het daar arm! Geen tafel, geen stoel. Blokjes waren stoelen en de kist was de tafel. Er waren er die geld genoeg hadden, maar meubelen waren hier niet te krijgen. Hier in de Kolonie scheen het ons nog veel donkerder toe dan in Albany. Mensen hoorde men niet. Wij

kwamen gedurig bij Ds. Ypma. Die man heeft wat uitgestaan! Een dag, het was in 1849, heeft hij bepaald niets kunnen krijgen; er was niets. Des nachts had hij zijn huis gesloten met een deken en een kist er voor want men was ook nog bevreesd voor wolven; beren waren er soms ook.' Opmerkelijk is dat deze pionier zich gerust weet bij het Volk, met een hoofdletter geschreven, als was het het uitverkoren volk. Dankbaarheid overheerste: 'Des avonds als het mooi weer was, zaten we op de fundamente van het nog niet afgewerkte gedeelte van ons loghuis. Ik had het spelen op de dwarsfluit geleerd en de Here beloofd dat ik niet anders dan psalmen zou spelen. Ik speelde. Mijn vrouw en kinderen zongen vrolijk psalmen. Dat klonk mij zo heerlijk in het bos.' In deze sfeer werd er gebouwd aan een kerkgebouw en aan een kerkelijke organisatie.

De nederzetting

Het dorp Vriesland groeide, anders dan Holland nooit uit tot een forse stad. Er vestigden zich al spoedig meer emigranten, de meesten afkomstig uit Friesland, waaronder de moeder en het gezin van de zuster van ds. Ypma. In 1849 telde de nederzetting 49 huizen, maar kennelijk stakte de groei daarna min of meer. In 1858 beschreef de toenmalige predikant een verspreid liggende bebouwing. Dat landelijke karakter is tot op heden bewaard gebleven.

Over ds. Ypma: J.J. Kalma, *Dit wienen ek Friezen*, III, Ljouwert 1966, 76-81; Jelle Ypma, *Ds. Marten Annes Ypma 1810-1863. Van Minnertscha (Vriesland) naar Vriesland (Michigan)*, Hallum 1986.

In de omgeving van Grand Rapids (Michigan) bevindt zich - na New York - de grootste concentratie in de Verenigde Staten van toponiemen van Nederlandse origine. Met als centrum de plaats Holland zijn ze vooral te vinden in de counties Ottawa en Allegan.

Hilligen yn Fryslân: Us Leaf Frouwe op 'e Berch

Hans Mol

Maria waard op in soad plakken yn Fryslân fereare, yn kleasters, parochysjerken en kapellen. Benammen yn de Lette Midsieuwen wie hja tige populêr. Op syn minst op fiif plakken luts hja, yn de foarm fan in byld, op beskate feestdagen grutte kloften minsken, dy't ôfkamen op de mirakels dy't hja dêre neffens sizzen geregeldwei bewurkje soe. De grutste namme op it mêd fan wûnderkrêft hiene de Maria's fan Starum, Ljouwert en Boalsert. Mar ek yn Dokkum waard oan Maria-ferearing dien. Dêr wie it sintrum de saneamde Berch súdeastlik fan de Bonifatiusstêd.

Bytsje ynformaasje

It liket dêrby faaks wat niver om fan mear as ien Maria te praten. Yn teory gie it ommers mar om ien hillige dy't har op ûnderskate plakken manifestearre, mar foar de midsieuske Friezen koe de Maria fan Boalsert in oare persoan wêze as Us Leaf Frouwe fan Ljouwert. Yn it Boalserter mirakelboek wurdt sels in kearmannich sein dat de minsken dy't mei sukses genêzing yn Boalsert sochten, earst om 'e nocht nei de Maria fan Ljouwert west hiene. Dat sadwaande koene dy beafeartssintra ek mei elkoar konkurrearje. Ien fan de minder bekende Fryske Mariasintra wie de Berch by Dokkum. Dat omtrint neat oer de populariteit bekend is, komt trochdat der hast gjin boarnen fan fûn binne. Ut de Fryske midsieuwen is nei ferhâlding mar sa'n lyts bytsje oan teksten oerlevere, dat it tema dêr't by tafal eat oan skriftlik materiaal oangeande bewarre bleaun is, útsoarte it measte omtinken krijt. Hiene bygelyks yn Boalsert yn de tiid fan de Opstân in pear trouwe katoliken net it mirakelboek en it byld út de Mariakapel meinommen en opburgen, dan hiene wy noait mear oer dy tige populêre kultus witten as wat meidiel wurdt yn in inkeld testamint, in tsjerklike oarkonde en in pear losse berjochten. Berjochten dy't it ús dreech meitsje soene in goed byld fan de aard en ûntjouwing fan de devoasje te krijen. Dat lêste is dúdlik it gefal mei de kultus fan Us Leaf Frouwe op 'e Berch. It bytsje ynformaasje dat dêr fan oerlevere is, suggerearret dat de beafeart nei de Berch hiel wat om 'e hakken hân hat, mar it hoe, wat en wannear ûntgiet ús. It gefolch is dat der gauris oer fantasearre is. Om no wat klearrichheid te krijen wol ik hjir

besykje de feiten op in rychje te setten.

Flaaks en waaks

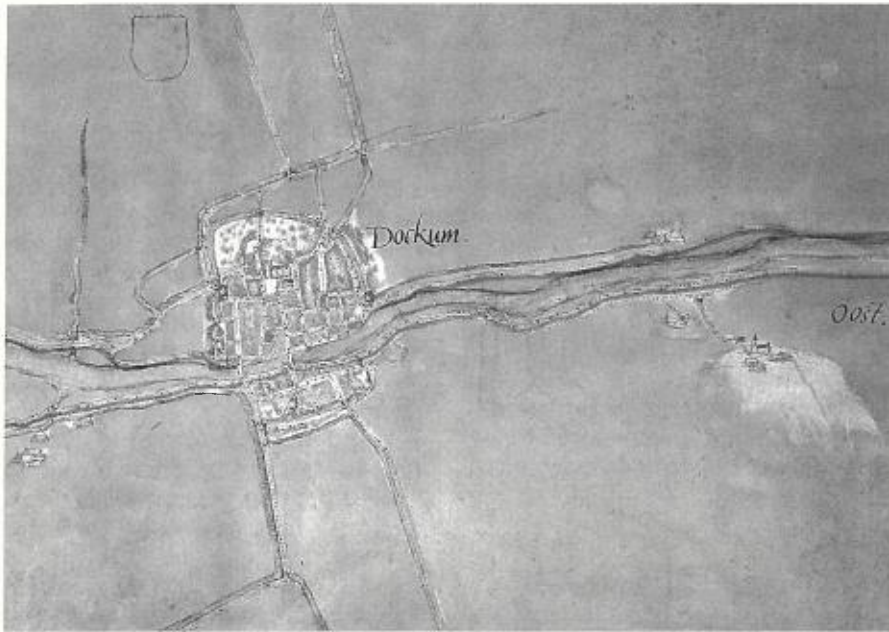
Yn de literatuer stiet it godshûs dêr't de devoasje har sintrum hie, sûnt 1664 bekend as de Sionsberch. Yn syn faak oanhelle *Beschryvinge van de heerlyckheydt van Frieslandt* út dat jier dielt de kronykskriuwer Christianus Schotanus mei, dat in healoere súdeastlik fan Dokkum in úthôf fan it baginekleaster Sion lei mei de namme fan Sionsberg. Fôar de Reformaasje soe dêr alle jierren op Palmsnein in grutte mannichte minsken by elkoar kommen wêze foar in prosesje mei in Mariabyld om it kleaster. Schotanus sil wol bedoeld hawwe te sizzen dat de prosesje om it úthôf gie, want oars hie it gjin doel en kom dêre gear. Schotanus syn boarne is net bekend. It stiet lykwols fêst dat op it neamde plak, op in terp - of leaver op de grutste fan twa deun by elkoar lizzende terpen -, sa'n tûzend meter east-súd-east fan de lettere Kollumerdwinger yndie in kapel stien hat dy't wijd wie oan de Hillige Maagd. Dy kapel is oprjochte yn it begjin fan de fjirtjinde ieu en bestie noch yn 1562. Hja stiet nammentlik tige skerp oanjûn as in betreklik grutte tsjerke op de kaart dy't yn dat jier troch Jacob van Deventer fan Dokkum tekene is. Wannear't dy kapel ôfbrutsen waard, is net bekend. Schotanus hat it dus oer in Mariabyld, mar dan net ien fan hout lykas dat fan Boalsert of Ljouwert, mar fan waaks. Op Palmsnein soe it safolle minsken lutsen hawwe dat op dy dei yn Dokkum foar oaren gjin brea of bier mear te krijen wie. De minsken offeren Maria by dy gelegenheid waaks en flaaks, seit Schotanus: 'Men offerde ten princi-

paele was ende vlas. Daer op had men een spreekwoordt: Onse Live Vrouwe van ter Bergh heeft alsoo lief vlas als gaern'.

Berch, en net Sionsberch

Wylst oer it byld fierder yn gjin inkelde oare boarne praat wurdt, is wol eat bekend oer de kapel. It âldste berjocht is in ôflaat-lisinsje dy't yn 1332 ferliend waard troch de biskop fan Utert oan de *thezaurius* fan de net lokalisearre Sint Stefanustsjerke. Dy ôflaat wie ornearre foar alle minsken dy't yn de nij boude kapel (Lat.: *noviter erecta*) nei bycht en boete de mis bywenje en de kapel materieel stypje soene op in tal bysûndere feestdagen. Dy feestdagen wiene de bekende Kristus- en Mariafeestdagen: Hjerstmis, Kristus' Besnijenis, Epifany, Goed Freed, Peaske, Himelfeart en Pinkster, Maria Untfinzenis, Maria Ljochtmis, Maria Ferkundiging en Maria Himelfeart; fierder de dagen fan St. Johannes de Doper, St. Stefanus, de Tolve Apostels, St. Katharina, de H. Maria Magdalena en de dei fan de tsjerkewijing. Frjemdernôch ûntbrekt Palmsnein yn it rychje.

Yn tsjinstelling ta wat yn it regesteboek fan Colmjon oer de oanbelangjende oarkonde sein wurdt, is oan de kapel net de namme fan Sion, of sels mar dy fan Dokkum ferbûn. It giet ienfâldichwei oer de kapel in *Montibus* (Lat.: op 'e bergen) fan de H. Maria. De namme Sion falt allikemin yn it lytse tal fersprate berjochten oer de kapel yn testaminten, administrative registers en kroniken. Dy geane hieltiten oer *Onze Lieve Vrouwe to(e) Berg*, oan wa't in skinking dien wurdt of in jierlikse rinte útkeard wurde moat. It is mooglik dat betizing ûntstien is mei it noardlik fan Dokkum lizzende Cistersiënzerinnekleaster Sion by Nijewier. Dat wie njonken Sint Bernardus ek wijd oan Maria en lei op in terp. Ofsjoen dêrfan, litte de oanhelle berjochten út de perioade 1472 oant 1524 wol sjen dat de kapel en de kultus in beskate populariteit hiene yn Noardlik Eastergoa yn de fyftjinde en sechstjinde ieu.

*De Berch is dúdlik te sjen op de âldste stêdsplattegrûn fan Dokkum dy't om 1562 hinne teke-
ne waard troch de ferneamde 'keninklik en keizerlik geograaf' Jacob van Deventer (sirka
1500-1575). Earder sil Van Deventer as praktisearjend lânmjitter yn Mechelen en Leuven
grif de âld-Dokkumer Gemma Frisius wiisd ha op de tapaslikens fan de trijehoeksmjitting
dêr't Gemma sûnt 1533 syn faam oan ûntliene soe.*

Oarsprong

Undertusken kin oer it ûntstean fan de forearing en de ynstitusjonele eftergrûn allinnich mar spekulêre wurde. Yn de literatuer is wol in ferbining lein mei it nea fûne Norbertines-
sekleaster *Mons S. Maria (Mariënborg)*, dat foarkomt op in kleasterlistke fan 1326. Mar dat listke sit grôtfol flaters. In kleaster mei dy namme wurdt net neamd yn it wiidweidige kleasterregister fan de Oarder fan Prémontré út 1320. Boppedat makket de hjirboppe neamde oarkonde fan 1332 dúdlik dat net in kleaster de ferantwurdling foar de kapel hie mar in tsjerkefâd/pong-
hâlder fan de parochy dêr't it godshûs ûnder hearde. It bekende Oanbring-
register fan 1511 biedt fierder gjin inkelde oanwizing foar it bestean fan in kleaster op dat plak. Wol wurdt dêryn in berjocht fûn oer *dio* (= de) *suster to Birch*, as eignaresse fan in stik healân yn Wâlterswâld, efkes súdlik fan Dokkum. It soe goed wêze kinne dat dy (like)suster belêste west hat mei de húshâldlike soarch foar de kapel. Soks fine wy ek wol by oare beafeartssintra. Dan is it ek net sa frijend dat Schotanus it oer 'baginen' hat. Twa foar in part mei elkoar gearhingjende problemen kinne noch net oplost wurde. It earste is de identifikaasje fan de parochy fan Sint Stefa-

nus, dêr't de kapel ûnder ressortearre. It twadde is it probleem fan de eigendom fan de terpen-yn-kwestje. Wat dat lêste oanbelanget, kin wol fêststeld wurde dat it lân om 'e Berch hinne yn hannen fan de Premonstratiner Sint Bonifatiusabdij fan Dokkum wie. Feitlik hearden de trije pleatsen op en by de Berch ta it saneamde korpusbesit, it kearngoed fan it kleaster. Dat besit waard oant yn de sechtjinde ieu noch troch de muontsen sels eksploatearre en wie net yn hier útjûn. It hat dêrom wol eigenskip dat der in úthôf fan de Dokkumer abdij fêstige wie. De relaasje tusken de abdij en de Maria-devoasje is lykwols diznich. Retrospektyf besjoen foelen de kapel en de pleatsen op en by de Berch net ûnder de Sint Maartensparochy fan Dokkum mar ûnder de tsjerke fan Damwâld. Mar dy wie no krekt net oan St. Stefanus mar oan St. Benedictus wijd. As wy hjir gjin dûbelpatrosinium oannimme, steane we dus foar in riedsel.

Ald kultuerlân

Faaks hat Herre Halbertsma it by it rjochte ein mei syn ûnderstelling dat de terpen op de klaairêch oan de Dokkumer Ie de âldste delsetting fan it (Dam)Wâldster gebiet foarmje (it noch net mei 100 % wissichheid identifisearre *Waltheim* út de registers fan

Fulda); dy delsetting soe dan by de fuortgeande ûntginning fan it fean fan de Dokkumer Wâlden nei it suden opskood wêze. De Mariakapel soe dan, al as net nei in tuskenfase, boud west hawwe kinne op it wijde plak fan in eardere parochytsjerke, dy't by de ferhuzing in nije of twadde patroanhillige krigen hawwe soe. De Bonifatiusabdij moat dan, as rjochtsopfolger fan de abdij fan Fulda, by dy gelegenheid it wichtichste besit by de âlde delsettingskearn yn besit krigen hawwe. It binne fansels allegear mar fermoedens. Mar it mei wol dúdlik wêze dat de kapel fan Maria op 'e Berch op âld kultuerlân ûntstien is en in eigen foarskiednis hat.

Eyso de Wendt: Kollumer koopman van 'kwizekwânsje'

P.F. Visser

In 1996 ging de gemeenteraad van Kollumerland en Nieuwkruisland akkoord met een niet alledaags voorstel. Het betrof de aankoop van een in Engeland ontdekt tafelbord van Chinees porselein met in email het familiewapen 'de Wendt'. Daardoor keerde dit bord terug in het dorp waar het vermoedelijk eerder werd gebruikt. Dit stukje 'Chine de Commande' (porselein op bestelling) moet hebben toebehoord aan Eyso de Wendt, (1718-1780) een geboren Kollumer. Eyso was een rijk man, die zijn fortuin onder de vlag van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) vergaarde in Zuid-Azië.

Vermogen

Hij was de zoon van Willem de Wendt (1672-1733), advocaat voor het Hof van Friesland en tevens fiscaal van Kollumerland c.a. en van diens tweede echtgenote Idtske Beilanus (1688-1766). Een jaar na het overlijden van zijn vader, nam Eyso dienst bij de VOC en vertrok met de 'Kerkwijk' naar de Oost. Aan boord bevond zich ook zijn oudere neef Adriaan Bergsma (1702-1780). Als voorschot op de gage van f 10,- per maand ontving hij f 20,-. Bovendien leende hij van zijn oom Willem Bergsma nog f 150,-. Zo begon het zelfstandige leven van deze zestienjarige jongeman met schulden. Geheel anders was de situatie bij zijn overlijden in 1780. Toen schatte men het batig saldo van zijn nalatenschap op f 420.000,-, een enorm vermogen voor die tijd.

Bestelkastje

Terug naar de Oost. Eind juli 1734 kwam de 'Kerkwijk' in Batavia aan. In 1736 reisde Eyso naar Surat in Noordwest-India waar hij als klerk van de VOC aan de slag ging. Via de rang van boekhouder bracht hij het tot onderkoopman. In 1747 werd hij benoemd tot 'tweede supercarga' (koopman) in de handel tussen Surat en Canton (Zuid-China). In deze laatste plaats werd thee en porselein ingekocht. Textiel uit India en tin van Malakka werden op hun beurt in Canton aan de man gebracht. Supercarga's genoten een ruime provisie van 2,5% van de bruto opbrengsten. Hun echte winst zal echter uit andere bronnen zijn gekomen, want ofschoon verboden, kwam het veel voor dat er zijde werd gesmokkeld en in goud en opium werd gehandeld. Daarnaast waren er de 'gepermiteerde bestelkast-

jes' waarin voor rekening van de verzender porselein uit China naar patria werd verscheept. Dat Eyso daarvan gebruik heeft gemaakt blijkt uit de inventaris van de 'Geldermalsen'. In 1752 zond hij twee kastjes aan zijn moeder in Kollum. Maar omdat het schip op die reis verging hebben de kastjes Kollum nimmer bereikt.

Naar Leeuwarden

Het door de gemeente aangekochte tafelbord met het familiewapen zal met een andere zending zijn verscheept. Momenteel zijn twee van dergelijke borden bekend. Het ene wordt bewaard in het Prinsessehof te Leeuwarden, het andere sinds kort in Kollum. Via de rang van opperkoopman bracht Eyso het tot directeur. In 1757 werd hij teruggeroepen naar Batavia. Daar werd hij toegevoegd lid van de Raad van Justitie. Met de "Lapienenburg" vertrok Eyso op 2 november 1761 uit Batavia om op 2 juni 1762 op de rede van Texel aan te komen.

Een uitvoerige beschrijving van zijn Aziatische periode werd in 1994 door Dr F.S. Gaastra en Wilma Seybel in de *Vrije Fries* gepubliceerd. Eyso ging vervolgens naar Leeuwarden, het centrum van provinciale activiteiten op velerlei terrein. In de Friese hoofdstad kocht hij 'seekere deftige huisinge in de Grote Kerkstraat', het latere woonhuis van Mata Hari en momenteel het Frysk Letterkundich Museum en Dokumentaasjesintrum.

Stadswoning

Dit werd zijn pied à terre in de stad. Een voor die tijd luxe woning, 'bestaande in drie beneden camers, alle behangen, een royaal voorhuis, een galerie

in de tuin uitsiende, een extra deftige kelder, een grote keuken waarin een pomp tot de regenwatersbak met twee botlaren, daar boven een ruime meide en treffelijke provisecamer, een kleine keukentie waarin een pomp tot de pato (?), een hovinge rondsom met een hoge yperen haag omzet, voorts vijff royale bovencamers met houten vloeren, waarvan vier behangen zijn, daarboven kleerzouders en vlieringen, met nog een camertie op de tooren, wijders agter de tuin een knechts of mangelkamer met een haversolder daarboven'. Er was verder een stal voor vier paarden met een koetshuis voor twee rijtuiggen met daarboven 'een zeer goede hoysolder'. Het was al met al een grote woning van alle gemakken voorzien. Verkopers waren de erven van Jonker Ulbe Aylva van Burmania, die ondermeer gehuwd was geweest met Anna Maria van Sminia, in leven grietman van Leeuwarderadeel.

Burenruzie

De koopsom bedroeg 10.000 car.gld. Eyso zal het huis hebben willen opknappen. Van die opknapbeurt weten we iets meer dankzij een proces dat zijn zuidelijke buurman, de stadsbode Pinart, voor het Hof van Friesland tegen hem aanspande. Het Hof oordeelde in deze dat Eyso zich bij het bebouwen en betimmeren had 'af te houden' van het venster van Pinart. Dit raam moest 'vrijen openslag' houden. Verder dienden de omgebogen schotels aan de ankers in de 'zijdmuur' te worden hersteld evenals het 'gebrokene en gekapte'. Overigens ging Pinart evenmin vrij uit. De verongelijkte stadsbode werd gedwongen de balken van de eerste en tweede verdieping van zijn huis uit de muur van de woning van Eyso te nemen 'en die muur daarvan te bevrijden'. Zo was sprake van een flinke burenruzie, mogelijk aangewakkerd door het feit dat Eyso nog teveel in koloniale Aziatische verhoudingen dacht. In Leeuwarden kocht Eyso overigens nog twee andere huizen, één op de hoek van de Kleine Hoogstraat en een ander huis in deze straat.

Oostenburg

De Wendt keerde ook terug naar Kollum, waar zijn moeder woonde. Hij kocht er boerderijen en landerijen en liet ten zuiden van de Voorstraat, ter plekke van de voormalige Jellemastate (60,5 pondemaat) het buiten Oostenburg verrijzen. Er kwam een park aan de rand waarvan en grenzend aan de Kollumer Trekvaart (een zijtak van de Stroobosser Trekvaart) hij een theehuis liet bouwen. Als bijzondere bezienswaardigheid liet Eyso in het park de zogeheten stenen berg aanleggen met daaronder een hoge kruisgang. Onder de berg liepen vier lanen die zich richtten naar de vier windstreken. In Kollum had De Wendt vijf à zeven man inwonend personeel in dienst. Ook hield hij er vee. Het aantal koeien bedroeg maximaal tien en het aantal paarden varieerde van vier tot acht. Een nieuwe fraai gebeeldhouwde bank en de aankoop van een grafkelder in de kerk, met plaats voor twee graven van de familie Van Burmania, moesten zijn hoge positie accentueren. De oudkoopman begon zich met de adel te meten. Edelen vertoefden 's winters vaak meest in hun woning in de stad en 's zomers op hun buitenplaats in de provincie. In 1767 werd Eyso namens de provincie Friesland bewindvoerder in de Amsterdamse Kamer van de VOC. Hij vervulde deze functie tot 1770. Het is opmerkelijk dat zijn broer Gerardus Beylanus de Wendt, die in de Oost een militaire positie had bekleed, eveneens in 1767 bewindvoerder werd namens Friesland, maar nu van de West-Indische Compagnie. Eyso wist in 1772 het grietmansambt van Westdongeradeel te verkrijgen, dat hij vermoedelijk van de daar heersende familie Van Aylva 'kocht'. Van 1773 tot 1775 was hij op grond van de almanak voor het kwartier Oostergo lid van Gedeputeerde Staten van Friesland.

Erfgenamen

Op 27 februari 1780 maakte Eyso 'uit overdenking van de onzekere ure des zekeren doods' zijn testament. Daarin wees hij Eco de Wendt (1725-1809) [een neef; zoon van zijn oom Leonardus de Wendt] met zijn vrouw Geertruit Reddingius (1736-1799) als erfgenamen aan. Eyso verbond aan die aanwijzing een aantal speciale bepalingen: 'Vooreerst is het niet alleen mijne ernstige begeerte, maar mijn uitdrukkelijke wil, dat mijn erfgenaam en deszelfs descendenten (afstammelingen) in het eeuwige hun naam zullen moeten schrijven niet

Het porceleinen tafelbord in email met daarop het familie-wapen 'De Wendt'.

Wendt maar de Wendt. Verder wil en begeer ik dat mijne erfgenamen den Berg die ik te Collum doe maken... geheel doe afmaken en dat die Berg mitsgaders het Huis Oostenburg genaamd, benevens de grond der oude huizinge (...) ten eeuwige dage fides commis zullen zijn en in de familie van mijne erfgenamen zullen moeten blijven'. Als sanctie op het niet nakomen van deze bepalingen zou het bezit 'ten profijte van het Dorp van Collum' komen, om daarmee het tractement van de predikant te verhogen met f 200,- per jaar en verder een tweede predikant te beroepen tegen een jaarwedde van f.700,-. Voor deze laatste moest in dat geval een nieuwe pastorie worden gebouwd 'bezijsden het kerkhof'. In het reisverslag van hun tocht door Noord Nederland merken Jacob van Lennep en Dirk van Hogendorp in 1823 over Eyso de Wendt op: 'Daar zijne neeven en nichten hem plaagden, maakte hij twee Heeren Went, die hij slechts bij name kende, universeele erfgenamen op de voorwaarde dat zij zijn naam zouden aannemen. Een hunner is thans in het bezit van die plaats'. Eco de Wendt, die met zijn vrouw als erfgenaam was aangewezen, was pensionaris van Leeuwarden toen Eyso terugkwam uit de Oost. Zou hij hem echt niet hebben ontmoet? Van Hogendorp en Van Lennep zullen ruim 40 jaar na dato in de Voorstraat van Kollum of in de herberg de Roskam, waar ze aten, zijn afgegaan op wat zij destijds te horen kregen!

Grafkelder

Op 1 maart 1780 stierf Eyso de Wendt te Leeuwarden. Hij werd bijgezet in zijn grafkelder in de kerk te Kollum, nadat de overblijfselen van Lisk van

Eysinga, weduwe van ondermeer Hessel van Meckama, die daar in de eerste helft van de zeventiende eeuw was bijgezet, naar elders waren verplaatst. Eelke Meinerts dichtte een rouwklacht en een 'Grafchrift op den zelve: Die 't goud bij hopen bracht van 't vergelegen oosten; Die zig een Denksuul stichtte, ons Kollum luister gaff; Die milde giften schonk en Weeuw en Wees kon troosten; Ging in Den Went voorbij en je huilt hier in dit graff.' Ongetwijfeld was Eyso's verblijf in Kollum ook economisch van grote betekenis voor dit dorp. De bouw van Oostenburg, de aanleg van het park en het onderhoud en de bewerking daarvan zullen vele handen werk hebben verschaft. De royale nalatenschap stelde de familie Eco de Wendt mede in de gelegenheid zich in andere kringen te bewegen.

Kollumer getuigen

De naam de Wendt is ondanks de testamentaire bepaling van Eyso reeds 'in het eeuwige' verdwenen. Het geslacht stierf uit. Een rouwkas van buitengewone afmetingen en een fraai gesneden herenbank, waarvan overigens het familiewapen niet identiek is met het elders geregistreerde wapen de Wendt, houden in de Nederlands Hervormde kerk te Kollum de herinnering levend. Elders in het dorp verwijzen een straatnaam en het op de fundamente van Oostenburg gebouwde armhuis, dat momenteel in gebruik is als sociaal cultureel centrum, naar deze invloedrijke achttiende eeuwse Kollumer. En tenslotte getuigt ten gemeentehuize het tafelbord voortaan van vervlogen grandeur.

Sicco van Goslinga's Oantinkens oan de Spaanske Suksesjeoarloch (2)

L.H. Bouma

Sicco van Goslinga, grytman fan Frjentsjerteradiel, wie 'gedeputeerde te velde' fanwegen de Steaten fan Fryslân yn 'e Spaanske Suksesjeoarloch, dy't him meast yn 'e Súdlike Nederlannen ôfspile. Hy wie yn dy funksje de kontaktpersoan tusken de Steaten en it leger. Yn dizze oarloch, dy't fierd waard fan 1701 oant 1714, stiene Ingelân, de Republyk en de Dútske Keizer mei in tal Dútske foarsten foar Frankryk, Spanje en de karfoarsten fan Keulen en Beieren oer. Goslinga hat fan syn tiid by it leger (1706-1709 en 1711) wiidweidige en nijsgjirrige oantekens (yn it Frânsk) byhâlden. Se binne yn it Frysk oerset troch mr L.H.Bouma. Yn *Fryslân* (1996, nû.4) is de earste ôflevering fan dy memoarjes opnommen; Van Goslinga beskriuwt dêryn de slach by Ramillies op 23 maaie 1706, dy't yn it foardiel fan de alliearden (w.û. de Republyk) beslist waard.

Pasifikaasje fan Brabân en Flaanderen

Nei iten, tsjin fjouweren, kaam in boer by it kleaster fan 's-Hertogendal, dêr 't wy us ferbliuw hiene, mei it nijs dat de Frânsen de stêd Leuven ûntromme hiene, nei't hja har moalpakhûs oan plondering priisjûn hiene. Hy liet ús syn skuon, dy't wyt fan it moal wiene, sjen as bewiis fan 'e wierheid fan syn boadskip. Wy stapten fuort nei Ouwerkerk (Hindrik fan Nassau, kommandant fan de troepen fan 'e Republyk - LHB) (Milord - Marlborough - wie op bêd gien) om him dat nijs mei te dielen. Om wis te wêzen fan 'e feiten, besleaten wy dêrop in koetswein mei guon ferwûne ofsieren nei Leuven te stjoeren. Om middennacht kaam dy werom en befestige dat goede en wichtige nijs. De opset hie west in fikse macht ynfantry mei kanonnen en pontons út te stjoeren om by it lemieren fan 'e dei, de 25ste (maaie 1706), posysje yn te nimmen by de Dijle. Dat waard no feroare, en wy marsjearren rjocht op Leuven oan. De magistraat fan dy stêd kaam de Hartoch en ús te lokwinskjen mei de oerwinning. Hja fregen hielendal net om in ferdrach fan oerjefte, mar skikten har folslein nei ús goedtinken en genede. Dêr makken wy gjin misbrûk fan, rjochtoarsom, wy seine har alle soarten fan goede behanneling ta en it hanthavenjen fan harren privileezjes en frijheden, allikefolle foar de rjochtspraak as yn it tsjerklike. Boppedat fersekeren wy har dat wy de soldaten yn 'e stringen hâlde soene en dy in krekte dissipline yn acht nimme litte. Foar alle wissichheid joegen wy opdracht de stêdsporten te sluten. Wy lieten dy beweitsje troch in Ingelsk rezjiment en it rezjiment fan 'e gûverneur fan Fryslân (steedhâlder Johan Willem Friso - LHB). Wy waarden

yn 'e stêd ûnderbrocht. De pakhuzen en foarrieden fan 'e Frânsen lieten wy krekt neigean. De magistraat holp ús dêrby mei iver en faasje. Sels de religieuze ynstellings makken alles bekend dat se yn foarrie hiene.

Underhannelings mei Brussel

De oare deis, de 26ste, brieken wy op út de Leuenske kontrei om nei Brussel te marsearjen. In oere fan dy stêd krige de Hartoch in brief fan 'e markys fan Deinse, gûverneur fan 'e stêd; yn opdracht fan 'e Steaten fan Brabân en fan 'e magistraat fan Brussel fersocht er Milord in tiid te stellen foar it yn ûntfangst nimmen fan harren earbetoan en ûnderwerping. De Hartoch dielede ús dat fuortendaliks mei. De tiid foar dy seremoanje waard steld op nei it middeismiel. Tsjin trijen sloech it leger him del by Dieghem. Underwilens fersocht de Hartoch ús nei syn ferbliuw te kommen om mei-inoar de magistraat te ûntfangen. Dat diene wy, mar doe't wy in healoare yn in seal tusken in grutte smite ofsieren wachte hiene, sei ik tsjin myn kollega's dat it ûnder ús waardichheid wie om soks te dwaan, en dat nammenste mear no't it brief net oan ús rjochte wie. Hja koene har yn myn beswier fine, dat wy joegen ús ôf. Oan Milord lieten wy sizze dat wy yn ús eigen kertier ôfwachten dat ús de komst fan 'e delegaasje meidiel wurde soe. Al gau waarden wy folge troch de Fjildmaarskalk en in grut tal ofsieren; mei-inoar gongen wy by de hear Ouwerkerk oan it miel. Dêrwei setten wy nei ús eigen ferbliuw. Tsjin 'e jûn kaam de Hartoch, dy't sûnder mis de reden fan ús fuortgean begrepen hie, sels mei de ôffurdigen by ús. Wy gongen yn 'e hûs om mei-inoar oer te lizzen oer it antwurd dat wy har jaan soene. Milord sei dat

er yn syn petaearen mei har fernommen hie dat hja wol ree wiene kening Karel (fan Habsburg, twadde soan fan Leopold I - LHB) as harren sûverein te erkennen. Hy wie fan betinken dat wy dêr ús nut mei dwaan moasten. It hie der ommers alle skyn fan dat it foarbyld fan 'e haadstêd al gau folge wurde soe troch de oare stêden fan Brabân. Dêrom wie it nammenste wichtiger har te fersekerjen fan it hanthavenjen, sawol fan ús kant as fan dy fan kening Karel, fan harren privileezjes, likegoed de sekuliere as de geastlike. Hy hie dêrta al in brief opmakke dêr't wy harren yn útnoegen om har ûnder de neamde betingsten ûnder it gesach fan kening Karel te stellen. Oerdeis hie er my al apart oer dy saak ûnderstien. Ik wie it mei him iens wurden dat der gjin bettere wei wie om de (súdlike) Nederlannen te winnen. Dat wy praten ienriedich ôf dat wy mei de ôffurdigen op dy foet akkoarten. Dêrnei lieten wy har deryn komme. Hja joegen ús itselde antwurd as dy fan Leuven. Dêrnei bepraten wy de saak en waarden it mei harren iens oer de ynhâld fan de útnoegingsbrief. Deselde jûns waard dat brief ferstjoerd.

Tusken Dender en Skelde

De oare deis, de 27ste, brieken wy op fan Dieghem. Nei't wy twa brêgen oer it kanaal by Vilvoorde en Laeken oergien wiene, waard it kamp opslein mei Grimbergen oan 'e rjochter- en Laeken oan 'e lofterflank. Dêr krigen wy antwurd op ús brief; deselde delegaasje brocht dy. De stêd likegoed as de Sûvereine Ried fan Brabân erkende kening Karel.(.....) It leger briede de 30ste op en sloech nei in swiere mars it kamp del oan 'e oare kant fan de Dender en Aalst. Dêr fernamen wy dat de fjân, dy't him hieltyd fierder foar ús weromlutsen hie, syn kamp delsein hie tusken de Skelde en de Leie. It hie derfan dat er him dêr fersterkje woe en dy stelling behâlde om Flaanderen te behearskjen. De Hartoch joech dêrop bestel oan in detasjement fan 3000 grenadiers en 1000 dragonders, dy 't pontons meikrigen en acht stikken geskut, dat se earst ferovere hiene, om de 31ste op te tsjen nei Gavere en dêr brêgen te slaan, dat it leger dêr de oare deis oerhinne gean koe en op 'e nij de fjân oanfalle. Sels stapte er mei de hear Ouwerkerk, Dopfen my, fjouweresom, yn myn kalès om nei foaren te gean en it terrein oan 'e oare kant de Skelde foar

John Churchill, Duke of Marlborough (1650-1722), alias 'Milord', op in njoggentjinde-ieske gravuere nei in eigentiidsk skilderij fan Adriaan van der Werf (1659-1722) (ill: Fries Museum, Leeuwarden).

Gavere oer te ferkennen. Mar op in oere dêrwei waard him tynge brocht dat de fijân op it sjen fan ús detasjemint, de stelling opbrutsen hie en syn kamp delsein hie oan 'e oare kant de Leie.

Iepene brieven

Op itselde stuit kaam in trompetter fan 'e Karfoarst in pak brieven te bringen en in brief

mei de ûntskuldigingen fan 'e Karfoarst; de gûverneur fan Antwerpen hie nammentlik in koerier oanhâlden en in brief fan 'e Steaten-Generaal oan Milord iepenmakke (dy koerier hie sa dryst west om, tsjin syn oarders yn, troch Antwerpen te reizgjen). Alle oare brieven, en benammen acht stiks fan ús masters oan ús, wiene net skansearre; ek de Karfoarst hie der net oan west, in

trekje dat tsjûge fan 'e hoflikens fan dy dapperere, rejale, mar ûnfoarsichtige en ûngelokkige foarst, waans lot alle oprjochte minsken betreurje moatte.

Nei't de Hartoch de berjochten oer de opmars fan 'e fijân krigen hie, feroare er de posysje fan it kampemint en teach sa fier mooglik op nei Gent, sûnder lykwols de lofterflank by Gavere wei te heljen. De rjochterflank rûn

oan Merelbeke ta; dêr namen Milord en wy kertier. Dêr ûntfongen wy deselde jûns it earbetoan fan 'e hearen fan Gent en fan de Keninklike Rie. Hja krigen itselde beskied as dy fan Brussel. Inselde brief waard harren meijûn. Mei klam waarden hja útnoege it foarbyld fan dy fan Brussel te folgjen.(.....)

Miel mei de magistraat

Nei iten setten wy de stêd (bedoeld wurdt Gent - red.) yn. Dy jûns hie Milord, mei it ferlechte dat er net goed by de tiid wie en oare saken te berêden hie, ús by him komme litten. Dêr namen wy de ferklearringen fan ûnderwerping fan dy fan Brugge, op deselde betingsten, yn ûntfangst; allyksa ferklearringen oangeande de stân fan saken fan harren bestjoer en finânsjes.

Damme waard allyksa ûntromme. Cadogan, dy 't troch Milord útstjoerd wie om Antwerpen te moanjen, en tagelyk it tierige Lân fan Waas te besjen, stjoerde Milord tynge dat it garnizoen, dat neffens sizzen fan 'e fijân út tsien bataljons bestie ûnder it befel fan 'e markys fan Tarazena en de hear De Pontis, oanbea him oer te jaan op betingst dat de Frânsen frij en mei alle militêre eare ôftsjen koene, en dat de Spanjerts yn tsjinst nommen wurde soene ûnder de findels fan kening Karel. Ienriedich wiene wy fan betinken dat wy ús foardiel fan dy oanbiedingen hawwe moasten; dat, Cadogan krige folmacht de kapitulaasje te regeljen. (.....)

It leger briede de 4de op om nei Nevele te marsjearen. Dy jûns brûkten wy it miel op it stêdhûs fan Gent. Wy waarden let en set troch de foltallige magistraat. De earste boargemaster, de hear Maes, kaam der rûn foar út dat it him yn 'e wei wie dat de wet ferset wie. Alle oaren toanden har optein dat se fan it Frânske jok befrijd wiene.

Antwerpen jout him oer

De oare deis, de 5te, brieden wy op fan Nevele en namen posysjes yn te Aarsele. Ungelokkiger-nôch bleauwen wy mear as 15 dagen yn dat kamp, sûnder ek mar wat te ûndernimmen. Sadwaande lieten wy de fijân alle tiid om op syn ferhaal te kommen en Menen en oare plakken te fersterkjen. Fan dy sitewaasje makke er sels gebrûk om in grut konfoai nei Dendermonde te bringen, dêr't se fan alles brek wiene.

Yn dat kamp krigen wy de 7de tynge dat de ûnderhannelingen fan 'e hearen Don de Quiros en De Pascale mei de gûverneur fan it kastiel fan Antwerpen sa goed ferrûn wiene dat it kastiel en de stêd har de 6de oerjûn hiene. De gûverneur en in grut tal ofsieren fan it garnizoen kamen yn tsjinst fan kening Karel. De seis bataljons Frânsen en Walen setten ôf mei alle militêre eare, fjouwer stikken geskut en twa mortieren. (....)

Marlborough's ambysje

Milord hie de 6de oan ús trije, - Cuper wie der net by - meidielt dat er besletten hie in reis nei Den Haach te meitsjen. Hy woe guon leden, dy't fan 'e nûsneamde wichtige (ntl. in fredesoanbod fan 'e Karfoarst fan Beieren - LHB) saak op 'e hichte wiene, sprekke oer de geheime en temûke ûnderhannelingen oangeande frede dêr 't Frankryk op út wie; en ek oer de lanning mei in troepemacht fan tsientûzen man dy't op 'e Frânske kust útfierd wurde soe; en fierder oer de fertinking dy't se yn Den Haach hiene as soene de Ingelsen festingen yn besit nimme ensfh. Milord hie noch in reden om dy reis te meitsjen, en dat wie wat dat him persoanlik rekke. In deimannich letter liet er my dat yn betrouwen troch Cadogan meidiele. De jûns nei't er weromkaam fan in kuier dy't Cadogan mei my regele hie, die er dat sels ek. It wie te rêden om it hifkjen fan de geasten oangeande it gûverneurskip oer de Nederlannen. Ik moat earlik tajaan dat no't de ûnderhannelingen mei de Karfoarst fêstrûn wiene, ik net ferwachte dat Hollân en ús grutte polityk dêr grutte swierrichheden fan te dachtsjen hawwe soene. It mei net lykje, ik wie fan betinken - en dat bin ik noch mear as ea - dat wy dêr foardiel fan hân hiene.

Godstjinstige oergeunst

Dit binne de arguminten dy't ik brûkte om de ambysje fan 'e Hartoch by myn freonen te styppen: In it foarste plak koe men oannimme dat kening Karel allinne mar tsjin it sin in sa wichtich gûverneurskip as dat oer de Nederlannen tabetrouwe soe oan de Hartoch, berne as ûnderdienige fan in oare foarst en fan in oare godstjinst. Om deselde reden soe it folk fan 'e Nederlannen noait in goed each op sa'n gûverneur hawwe kinne. Yn in tiid dat er grut ferlet fan him hie, koe dy kening sûnder ûntankber te lykjen, it de Hartoch net wegerje, mar sadree't er de hannen frij hie soe dy foarst, waans grutste deugd no just net tankberens is - in blaam dy't it hiele foarstenhûs neijûn wurdt - de Hartoch oan syn lot oerlitte, as alteast Ingelân en de Republyk him net stipen. Oan 'e oare kant soe de Republyk de grutste muoite hawwe om ta in goed ferdrach oer de barriêrestêden en oer de hannel te kommen, twa ôfgryslke saken yn it each fan de foarst en syn folken, dy't ús altiten hate hawwe om in godstjinstich begjinsel en út oergeunst wat de hannel oangiet. Wy hiene dêrom ferlet fan Ingelân en fan in goed gûverneur om ta te sjen op de útfiering fan in ferdrach.

Wegere as gûverneur

It kaam dus hjirop del: de Hartoch soe him sûnder ús stipe net hanthavenje kinne, en oan 'e oare kant hiene wy ferlet fan it hege

oansjen dat er by de Keninginne hat, en fan syn help as gûverneur. Dat sadwaande wie der gjin reden om ûngerêst te wêzen, nammenste minder om't wy alles mei him oerienkomme kinne soene (lykas er oanbean hie en út myn oantinkens bliken docht), ear't wy him syn amt opnimme lieten. As lêste heakke ik deroan ta dat goed besjoen wurde moast wat de gefolgen wêze soene dy't in wegering, nei safolle fertsjinsten, op it moed fan 'e Hartoch hawwe soe. Men hoegde der net oan te twiveljen dat er dêr in sterke wrok oan oerhâlde soe, dy't op tiid en plak ta útbarsting komme soe. Boppedat soe hiele Europa ús beskuldige fan ûntankberens. Mar al dy arguminten koene sels de meast evenredige geasten, en ek myn freonen net ta oare gedachten bringe. De oergeunstigens foar Ingelân oer en de ynsinuaasjes fan 'e Tesaurier en oaren wûnen it fan alle neamde arguminten. Ik lit it oan de wizen oer om te oardieljen oft de gong fan saken my rjochtfeardiget of feroardielet, mar ik kin alteast plan-út ferklearje dat de Hartoch by mear as ien gelegenheid sjen litten hat dat dy ûngelokkige wegering "manebat alta mente repostum" (djiip yn it hert bewarre bleau).

Plannen

De oare deis, de 14de, kaam de heer Cadogan de moarns by my mei it boadskip dat Milord ús sprekke woe. Tsjin tsienen setten wy nei him ta. Hy brocht ferslach út fan it sukses fan syn reis; dêr wie er tige oer foldien. Wat wy berêden hiene, koe er him alhiel yn fine. Dêrnei begûn it oerlis oer de operaasjes. Ienriedich waard besletten ta it belis fan Nieuwpoort, alteast as dat mooglik wie, mei 40 bataljons en 30 eskadrons, of oars dat fan Oostende mei 25 of 30 bataljons en 20 eskadrons.

Doe't wy as deputearren dêr ûnder inoar oer redendielen, wiene myn kollega's, en benammen de hear Van Collen, tige foar it belis fan Oostende mei it each op 'e belangen fan 'e hannel. Ik sei as myn betinken dat as ik it foar it sizzen hie, ik dat plak lizze litte soe; wat de hannel yn 'e (Súdlike - LHB) Nederlannen oangiet, hiene de Ingelsen der ommers mear belang by as wy. Ik soe earst in oanfal dwaan ôf op Menen, Rijssel, Doornik, ôf op Mons, stêden dy't nei it him oansjen liet hoegenamt net fersterke wiene, om't de Frânsen noait rekken hâlden hiene mei sa'n swiere tebeksetter. Wy hiene ommers alle stêden yn 'e Nederlannen fol munysje en bommen oantroffen.

Fuot-oan'e-grûn

It die bliken dat myn ûnderstelling goed wie, want út betroubere boarnen en út 'e mûle fan 'e ôffurdigen fan 'e slotfâldijen, dy't kamen om mei ús te ûnderhanneljen oer de skattin-

gen, waarden wy gewaar dat yn net ien fan 'e trije earstneamde plakken, sa te sizzen, mear krûd wie as om twaris fjouwerentweintich oeren stân te hâlden. Mar ik moat tajaan dat ik, no't ik noch mar krekt yn it amt wie, net dryst genôch wie om myn miening foar de Hartoch oer fol te hâlden, nammentlik mear om't ik myn kollega's tsjin hie. Hollân hat ûnderwilens alle reden om him deroer te berouwen, want al op it momint dat ik dit opskriuw, fiere de Ingelsen alderhannear keappenskip oan yn 'e haven fan Oostende; it ynnimmen fan dat plak tsjinnet ús ta neat. Yn stee dêrfan soe ien fan 'e trije neamde plakken ús tagong en foet-oan'e-grûn jaan yn it lân fan 'e fjân. En wat Mons oangiet, dat soe him by it oankommen fan ús troepen oerjaan, lykas Oudenaarde, want it hie gjin garnizoen en gjin munysje. Ik moat rjocht dwaan oan Van der Goote, lid fan 'e Steatsrie, dy't dat ûndernimmen, dat yndie wis en yn it belang fan Brabân wie, en yn it bysûnder fan Brussel, krêftich by Milord bepleite hat.

Betrouwen

By it oerlis oer de operaasjes stelde de Hartoch foar dat wy as deputearren ús ferdiele soene, yn dy sin dat twa fan ús by him bleauwen en nei Brussel reizgen om de saken dy't wy oansnijd hiene ôf te hanneljen, en de beide oaren mei de hear fan Ouwkerk nei it belis ôfsetten. Dat hie ik al earder oan myn kollega's foarsteld, mar dy skynden der net sa bot foar te fielen. Op oanstean fan Milord waard it plan dochs goedkard. Doe't wy wer yn ús eigen ferbliuw wiene, frege ik oft ik by it belis ynset wurde koe; de hear Van Collen frege dêrop itselde. Dat waard ús troch ús beide kollega's samar ynskikt. Wy dielden dat beshûl oan Milord mei; ûnder fjouwer eagen ferklearre dy tsjin my dat it him goed nei it sin wie dat ik ynset waard by it belis; him tocht dat ik dêr goed wurk dwaan koe. Mear sil ik der net fan sizze, of it moat wêze dat ik alle reden hie mysels lok te winskjen mei de hoflikens en it betrouwen dêr't er my mei fereare. It brief fan 'e hear Slingelandt is dêr it bewiis fan; dy bewarje ik om't er foar my it bewiis is dat in sa grut man as de Hartoch my de eare oandwaan wollen hat my in plakje yn syn achting en syn betrouwen te jaan.

Alde wetten jilde op 'e nij

It middeismiel brûkten wy by Milord. De oare deis, de 15de, waard it detasjemint foar it belis gearstald. Dy deis kamen de hearen Van den Bergh en Hop yn it kamp. Hja wiene troch de Steaten-Generaal ôffurdige. Alhoewol't de earstneamde fan 'e Steatsrie wie, hie er syn opdracht dochs fan 'e Steaten-Generaal krigen. De twadde hie dy ek yn syn funksje

fan teesaurier-generaal. Beide kamen se om te helpen by it regelen fan it bestjoer oer de Spaanske Nederlannen, en ek by dat fan 'e finânsjes. Wat my oangiet, oergeunstich wie ik net. Ik seach wol dat dêr net in soad ear mei te beheljen wie.

De oare deis, de 16de, sochten wy har op. Alderearst dielden se ús it ûnderwerp fan harren opdracht mei. Dêrnei bepraten wy de saak. Nei wat diskusjes en ferdúdlikingen fan harren kant, sleaten se har oan by ús betinken, nammentlik dat it doel wêze moast it bestjoer en it behear fan de finânsjes yn hannen te lizzen fan 'e eigen minsken en dat dêrta de âlde wetten en frijheden fan it lân op 'e nij jilde moasten. Wy hiene oars neat foar eagen as fan har in ridlike bydrage te freegjen foar it ûnderhâlden fan 'e gûverneurs en garnizoenen dy't wy út krêft fan 'e grutte alliânsje yn 'e grinsstêden lizze woene. De hear Hop koe dêr mar mei lijen yn meigean, want hy hie yn 'e holle om sels de finânsjes te berêden, of op syn minst op grûn fan syn opdracht dêr it tafersjoch oer te hâlden.

Fersloppe bestjoer

Dêrnei gyngen wy te iten by Milord. Wylst myn kollega's nei it doarp wiene om in fersoeningsfeest by te wenjen, naam de Hartoch my apart en frege oft wy it mei-inoar iens wurden wiene. Mei inkelde wurden fertelde ik him fan wat wy oerienkommen wiene, ûnder foarbehâld fan 'e goedkarring fan Syn Heechheid. Tagelyk griep ik de gelegenheid oan om him de twingende needsaak foar te lizzen fan it legerjen fan troepen yn 'e grinsgebieden fan 'e Spaanske Nederlannen, net allinne yn oarlochs-, mar ek yn fredestiid; op grûn fan 'e Grutte Alliânsje hiene wy dêr it foech ta. Dat wie it iennichste middel om ús posysje te behâlden, oars tsjinne al dat fergriemde jild en fergetten bloed allinne mar om guon Spaanske gûverneurs en korrupte ministers er better fan wurde te litten. Dat wie yn it ferline mar al te faak fertoand; fan in fersloppe Spaansk bestjoer wie it ek net oars te ferwachtsjen. Ik wiisde derop dat him de eare takaam fan sa'n grut ûndernimmen, lykas ek fan de behelle oerwinning; syn no al wiid ferneamde namme soe er dermei ferivigje. Om 'e leafde foar myn dierbere faderlân beswarde ik him ús by te stean yn in ûndernimmen der't de rêst en de feiligens fan ús faderlân fan ôfhong.

Inge en fêste uny

Sûnder ek mar in momint te wiskjen, karde de Hartoch alles dat ik nei foaren brocht hie, yn 'e krêftichste termen goed. Hy erkende dat alles dat wy berikt hiene en dat de fjân ús troch in fredesferdrach ôfstean moast, neat te betsjutten hie as ús it hanthavenjen derfan net tabetroud waard; oars soe Frankryk

by einsluten syn iennichste en grutte doel, nammentlik it omsmiten fan ús Republyk, dochs berikke. Ingelân soe it mooglik noch seis moannen langer úthâlde kinne, mar soe him op 'en doer krekt lykas wy ûnderwerpe moatte. Om dy wichtige reden soe er ús helpe om de grinsstêden en in ridlike bydrage foar it ûnderhâld fan ús gûverneurs en garnizoenen feilich te stellen. Sels Lúksemburch woe er net útslute. Hy sei hy hope dat er lykas er syn oanpart hân hie yn 'e oarlochshannelingen, allyksa dielnimme soe oan 'e ûnderhannelingen oer de frede; by it iene sawol as by it oare soe er ús belangen likegoed as dy fan Ingelân foar eagen hâlde. Hy hie der neat op tsjin om him sa krêftich út te sprekken, want hy wie derfan oertsjûge dat it yn stân bliuwen en de feilichheid fan beide steaten út in inge en fêste uny fan beide lannen bestie.

Betinklike geasten

Hy sei hy hie wol fernommen dat dêr yn it fermidden fan ús steat betinklike geasten tahâlden dy't dat ûnderstek besochten te dwaan en erchtinken foar Ingelân oer oan te blazen, mar syn hâlden en dragen soe dy kweawillige en falske geasten beskamje. Hy hope dat alle oprjochte minsken him helpe soene by dat heilsume wurk. Dat bûn er my yn it bysûnder op it hert om't er alle betrouwen hie dat ik by myn freonen gefoelens oproppe soe dy't stryken mei syn bedoelingen. Ik betanke him dat er him sa rojal opstelde, en seldsume foldien naam ik ôfskied fan dy grutte man. (Ik wie doe folslein in nijeling en koe de trant fan 'e Hartoch noch net. Dochts lit ik it stean sa't it opskreaun is. Fierders mei ik sûnder idealens sizze dat hy nei't ik him wat better kennen leard hie, my fereare mei syn heechachting en in echte sibbe freonskip. Dêr kin ik mear as ien foarbyld fan jaan). Nei iten begûnen wy op it stik oer te lizzen. De wichtichste punten waarden besprutsen en fêststeld. De Hartoch droech dêr op syn wenstige noflikke wize oan by. Dêrnei namen wy ôfskied fan him. Doe't it sa trof dat ik as lêste derút gyng, krige er my by de hân, treau dy him tsjin it boarst en sei my op dy wize farwol, wylst er my oantrunde de belegeringen mei alle krêft troch te setten.

Johan Huizinga en Friesland

Onno Hellinga

Onlangs verscheen een omvangrijke dissertatie over Johan Huizinga's opvattingen over de Gouden Eeuw van de hand van de Amsterdamse historicus Anton van der Lem, getiteld *Het Eeuwige verbeeld in een afgehaald bed. Huizinga en de Nederlandse beschaving*. Op de gezamenlijke bijeenkomst van het Histoarysk Wurkferbân van de Fryske Akademy en het Fries Genootschap van donderdag 10 april jongstleden gaf Van der Lem een toelichting op dit werkstuk, werd door de historici Wiebe Bergsma en Yme Kuiper aan de tand gevoeld en verschaft daarbij tevens enig inzicht in Huizinga's ietwat magere relatie met Friesland.

Nederland's beschaving

In 1941 verscheen Huizinga's *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw*, dat gebaseerd was op een drietal duits-talige lezingen die hij in 1932 te Keulen voor het Duits-Nederlands Instituut had gehouden. Zelf noemde Huizinga het een schets, want het was niet meer dan een schim van het *magnum opus*, dat hij zich had voorgenomen te schrijven toen hij in 1905 te Groningen hoogleraar in de middeleeuwse en moderne geschiedenis werd. Door Kuiper desgevraagd somt Van der Lem, die eerder *Johan Huizinga. Leven en werk in beelden en documenten* publiceerde, en een tentoonstelling over Neerlands grootste historicus inrichtte, de redenen op waarom het meesterwerk in de pen is gebleven. Hoewel Huizinga in Groningen veelvuldig colleges en later ook lezingen over de glorie-tijd van de Republiek gaf, waren het steeds weer andere projecten die hem bezighielden, zoals *Uit de voorgeschiedenis van ons nationaal besef* (1912), *Herfsttij der Middeleeuwen* (1919), *Erasmus* (1924) en zijn latere cultuur-filosofische studies als *In de schaduwen van morgen* (1935) en *Homo ludens* (1938). Daarnaast klaagde Huizinga, verwend door de vijftiende-eeuwse chroniqueurs, over de schaarste aan verhalende bronnen uit de Gouden Eeuw. Dat hij in Leiden alleen algemene geschiedenis doceerde, speelde hem eveneens parten. De schets die Huizinga uiteindelijk publiceerde was slechts bedoeld als zoethoudertje voor de oorlogsjaren.

Nationale identiteit

In Van der Lems dissertatie valt die voorgeschiedenis na te lezen. Toch is het meer dan 'een boek over een boek, dat Huizinga niet heeft geschre-

ven', zoals een collega het *entre nous* enigszins cynisch typeerde. Zo wordt niet alleen een fraai portret van de meester zelf geschilderd maar ook de conclusie onderbouwd dat het beeld, dat Huizinga de lezer anno 1941 voorhield, alleen de zonzijden van de Republiek belichtte en schaduwkanten als bijvoorbeeld de slavernij in het duister liet. De spreker is het geheel met Bergsma eens wanneer laatstgenoemde opmerkt dat het werk van Huizinga meer over diens eigen tijd zegt dan over de historische wereld die werd beschreven. Ten tijde van het Interbellum, bedreigd als Nederland zich voelde door de grote mogelijkheden vermorzeld te worden, genoot de nationale identiteit brede belangstelling. Die overgave hield met name Holland in haar greep, waar de angst dieper dan elders geworteld leek. Dat Huizinga de Gouden Eeuw van juist dat gewest alleen idealiseerde, maakt hem tot een spiegel van zijn tijd, zijn worsteling met een correcte vertaling van *Holländische Kultur* meegewogen (duits-talige lezingen lagen immers ten grondslag). Overigens zijn irritante reminiscenties van dit vooroorlogse, randstedelijke provincialisme vandaag de dag nog veelvuldig te beluisteren, zeker op de sportvelden waar Oranje acteert en niet minder wanneer het bedrijfsleven zichzelf poogt te 'promoten'.

Huizinga en het Noorden

Tijdens het diner laat Anton ons weten dat hij 's middags het *Ryksargyf* heeft bezocht en brieven van Huizinga heeft gevonden, die nieuw licht werpen op diens verstandhouding tot het Noorden. Daarmee wil hij zijn lezing besluiten. Opvallend is het gemak waarmee Van der Lem de uitgeschreven tekst verlaat en aan de hand van fotokopieën van

Johan Huizinga (1872-1945) werd in 1932 voorzitter van de Koninklijke Academie van Wetenschappen. In zijn cultuurfilosofische werken werd hij gaandeweg somberder over de ontwikkelingen in zijn tijd met als apotheose het in zijn overlijdensjaar verschenen 'Geschonden Wereld'.

die brieven de hoogleraar uit Groningen in Friesland plaatst. Als er één biograaf de reïncarnatie van zijn onderwerp lijkt te zijn, is het Van der Lem wel: even boeiend, bevlogen en enthousiast. Maar ook welbespraakt, en dat in tegenstelling tot Huizinga zelf, die gold als een saai verteller.

Friesch Genootschap

In zijn Groninger tijd (1905-1915) heeft Huizinga tweemaal voor het *Friesch Genootschap* een lezing gehouden, maar nog vaker liet hij een uitnodiging aan zich voorbijgaan. Overeenkomstig de wens van het bestuur meende hij een onderwerp te moeten behandelen, dat op Friesland betrekking had, maar het ontbrak hem veelal aan 'geschikte stof', zo hij al kans zag 'er iets speciaal voor uit te werken.' Een eerste verzoek moest Huizinga in december 1910 dan ook afslaan, maar tegelijkertijd liet hij weten dat ze hem 'voor den volgenden winter op de lijst' mochten zetten. En inderdaad, eind november 1911 berichtte Huizinga dat hij tegen donderdag 11 januari 1912 'in het geheel geen bezwaar' had, hoewel hij het onderwerp van zijn voordracht eerst op 20 december bekend maakte: *Hoe verloren de Groningsche Ommelanden hun Friesch karakter?* 'Ik weet op dit oogenblik geen betere formulering', vervolgde Huizinga enigszins verontschul-

digd maar zoals bekend is hij daar nooit op teruggekomen. Zes dagen vóór de bewuste avond zond hij de laatste details over:

Ik zou u nu gaarne nog willen verzoeken voor enkele dingen zorg te dragen. Kan er in de zaal worden opgehangen: 1. een kaart, die de Noordzeekust van Holstein tot Vlaanderen vertoont, 2. een kaart van de provincie Groningen? Zoo niet, dan kan ik er mij ook wel zonder behelpen. Een bord en krijt vind ik zeker aanwezig? Ik zal tegen acht uur in de zaal komen en reken er op met den trein van 10.50 terug te gaan.

Een doosje gewoon wit pijpjeskrijt

Nadat Huizinga het volgende winterseizoen andermaal genoodzaakt was een uitnodiging van de hand te wijzen, liet hij mejuffrouw Visscher (de toenmalige stadsarchivaris van Leeuwarden) in december 1913 weten evenmin kans te zien 'de Friesche stof, die ik voor mijn voordracht op 19 februari [1914] op het oog had, uit te werken.' Evenwel zou hij dan de volgende lezing te

berde brengen: *Iets uit de ontwikkelings-geschiedenis van het costuum.* Huizinga was een begenadigd tekenaar die zijn gehoor de mooiste klederdrachten kon voorschotelen. Zo ook deze keer logen z'n instructies er niet om (het lijkt alsof hij de eerste keer geen bord en krijt aanwezig vond):

twee goede en niet te kleine schoolborden zonder lijnen, die zoo staan, dat er goed licht op valt, dat het publiek ze goed kan zien en ik ze al sprekende voortdurend kan gebruiken. Voorts eenige wisschers en een doosje gewoon wit pijpjeskrijt.

In november 1914, net nadat hij de leerstoel in Leiden had aanvaard, schreef Huizinga aan de jurist-archeoloog Boeles, dat het hem wel aan het hart ging 'het Noorden en zijn geschiedenis vaarwel te zeggen.' Een maand later beschouwde hij het als een eer tot lid van het *Friesch Genootschap* benoemd te zijn. Niettemin had hij in de jaren 1915 en 1917 'geen gelegenheid' opnieuw in Leeuwarden zijn

opwachting te maken en werden zijn briefjes korter en korter. Nadien geloofde men het in Friesland wel.

Lage opkomst

Veel lijkt hier sindsdien niet veranderd. Een kleine dertig, meest ouderen, neemt de moeite de lezing bij te wonen, terwijl toch twee historische gezelschappen de honneurs waarnemen, Nederland alleen al zo'n vijftienduizend academisch geschoolde historici telt en Huizinga nog steeds een klinkende naam is. Huizinga, over wie de laatste jaren in termen van *revival* wordt gesproken, hoewel hij nooit echt uit de belangstelling is geweest. En gezien het bezielende betoog van de spreker en ook zijn niet minder geestdriftige inbreng in *it libbene neipelear*, heeft het aan Van der Lem evenmin gelegen. Na afloop in het café, onze excuses over de beschamend lage opkomst door de wol geleverd parerend, vraagt Anton van der Lem wat er op historisch gebied zoal in Franeker te doen is, dat hij de volgende dag wil aandoen.

Archeologische Monumentenzorg

De archeologie van het hoofddorp Stiens

Gilles de Langen

In Stiens verrijst binnenkort, pal naast de monumentale kerk, een woon- en winkelcomplex. Aan het plaatselijk verzet tegen deze nieuwbouw werd in de kranten veel aandacht geschonken. Pas in een zeer laat stadium kregen de archeologen lucht van de nieuwbouwplannen. Jurjen Bos en ondergetekende drongen aan op een kort waarderend onderzoek. Het onderzoek leverde weinig vondsten op en het terrein bleek van geringe archeologische waarde te zijn. Desondanks brengen de resultaten van het onderzoek de archeologische kennis van dit deel van Oostergo weer een stapje verder.

Het onderzoeksterrein

Middeleeuws Stiens is archeologisch nog niet systematisch onderzocht. Voor de uitvoering van het veldwerk was al wel bekend dat Stiens is ontstaan tussen twee oudere agrarische terpen (zie figuur), dat de kerk op een aparte terp staat en dat het dorp mogelijk al vroeg een verzorgende functie heeft vervuld. Maar veel was nog onduidelijk. Onbekend was hoe groot de kerkterp is geweest en hoe de bewoning zich rond de kerk heeft ontwikkeld. Het onderzoeksterrein bevindt zich ten noordoosten van het huidige kerkhof,

daarvan gescheiden door de ringweg rond het kerkhof. Het ligt duidelijk lager dan het kerkhof, al heeft dit weinig te betekenen, aangezien het kerkhof zeer geleidelijk zo hoog is geworden. Het terrein ligt echter ook lager dan de Hege Buorren ten noorden van de kerk. Bovendien helt het terrein in noordoostelijke richting. Die daling zet zich in oostelijke richting voort. Een duidelijke knik, die bijvoorbeeld de grens van de kerkterp zou kunnen aangegeven, ontbreekt hier. Overigens ligt het onderzoeksterrein nog wel zo hoog, dat het moet zijn opgehoogd.

Veldwerk

Het veldwerk te Stiens werd op 25 en 26 september 1996 uitgevoerd door archeologisch adviesbureau RAAP. De 46 boringen die op het terrein zijn gezet, tonen aan dat het onderzoeks-terrein niet vóór de late middeleeuwen bewoond is geweest. Bewoningssporen uit de eerste eeuwen na de kerkstichting zijn niet aangetoond: bewoningslagen ontbreken er zelfs geheel. Er is dus geen sprake van een echte, dat wil zeggen bewoonde terp. Dit bewijst nogmaals dat de kerk op een eigen podium staat: de kerkterp, maar ook dat die kerkterp zich niet of nauwelijks tot het onderzoeks-terrein uitstrekte. Het terrein ligt dus wel hoger, is kennelijk opgehoogd, maar desondanks geen echte terp en evenmin onderdeel van de eigenlijke kerkterp. Hierbij moet worden aange-tekend dat dunnere bewonings- en/of ophogingslagen in een later stadium in de relatief dikke homogene toplaag

opgenomen en zo onherkenbaar geworden zijn. Op het onderzoeksterrein zijn wel allerlei diepere ingravingen waargenomen. Of ze met het middeleeuwse grafveld verband houden blijft onduidelijk: graven zijn aan de hand van boringen moeilijk aantoonbaar. Al met al luidt de conclusie dat het onderzoeksterrein in eerste instantie een niet of nauwelijks opgehoogde randzone was, die mogelijk binnen, maar waarschijnlijker vlak buiten het middeleeuwse grafveld lag.

Stiens: het model

De onderzoeksresultaten krijgen meer betekenis wanneer zij worden geplaatst binnen het zogenaamde hoofddorpen-model. Dit model is gebaseerd op de onderzoeken te Leeuwarden en is sindsdien verder ontwikkeld. Hoofddachte vormt het vermoeden dat reeds sinds de late 9de/10de eeuw, dus vóór het ontstaan van de regionale marktplaatsen in de late 10de/11de eeuw, kleinere verzorgende centra functioneerden, de hoofddorpen. Het model kan voor middeleeuws Stiens nader worden ingevuld aan de hand van de kadastrale opmeting van Stiens uit het begin van de 19de eeuw (zie figuur).

Het dorp ligt op de grootste en belangrijkste kwelderwal van Oostergo. Omstreeks het begin van de jaartelling lag de kustlijn ongeveer 1 km ten westen

Kadastrale opname van Stiens ca. 1832 met gearceerd het middeleeuwse grafveld (minimale omvang) inclusief de kerkterp. In puntarcering de beide oudere terpen (NB. omvang bij benadering; de noordelijke terp inclusief de Hege Buorren)

van het latere Stiens. In de vroege middeleeuwen verplaatste de kustlijn zich naar het oosten. Weggeslagen materiaal werd vrijwel direct weer afgezet, waardoor de kwelderwal duidelijk in hoogte toenam. Te Stiens naderde de zee de plaats waar nu het kerkhof ligt. Daarna stabiliseerde de wal zich. Vermoedelijk duurde dit verplaatsen en verhogen van de wal voort tot in de late negende of tiende eeuw. Hege en Lange Buorren, gelegen ten noorden en ten zuiden van het kerkhof, bevinden zich net als het kerkhof op de hoge wal en liggen evenwijdig aan de voormalige kust. Zij kunnen dus niet ouder zijn dan circa 850, toen de wal zich vormde of althans werd opgehoogd en de kustlijn hier de eerstkomende eeuwen werd vastgelegd.

Al snel na de erosie werden voor de kust nieuwe kwelderwallen gevormd. In de twaalfde eeuw werd er bij Stiens bedijkt, gezien het historisch bekende feit dat al omstreeks 1200 een dijk moest worden hersteld. Aangezien de kerk en in ieder geval ook de Hege Buorren op kunstmatige hoogtes liggen, kan hun ontstaan vóór de bedijkingen, dus vóór 1200 worden geplaatst.

Kerken en patroonheiligen

Halbertsma dateert de bouw van de eerste tufstenen kerk te Stiens zo rond het jaar 1100. Hij geeft echter toe dat het dateren van tufstenen kerken een hachelijke zaak is. Het is dan ook mogelijk een hogere ouderdom aan te nemen. De tufstenen kerk kan bovendien houten voorgangers hebben gehad. Een hoge ouderdom van de kerk is trouwens waarschijnlijk, aangezien zij één van de oudste dochters van de kerk van Leeuwarden is. Dit kan worden afgeleid uit de vorm en omvang van het dorpsgebied en uit het feit dat de kerken van Stiens en Leeuwarden beide Sint Vitus als patroonheilige hadden. Mogelijk is de afsplitsing al in de negende eeuw geschied. Paul Noomen is met zijn negende of tiende eeuw overigens iets voorzigtiger. Een zo oude kerk fungeerde als kristallisatiepunt van handel, nijverheid en arbeid. Het verzorgende Stiens kan dus goed uit de late negende of tiende eeuw dateren. Ook bezien in het licht van de ontwikkeling van Leeuwarden is deze datering verantwoord.

Secundaire en tertiaire ontwikkelingen

Het middeleeuwse kerkhof was groter dan het huidige (zie figuur). De heer C.S. Buisman, als koster verbonden aan

de Nederlands Hervormde Kerk van Stiens, heeft namelijk vastgesteld dat tijdens de aanleg van de nieuwe riolering zowel ten noorden als ten zuiden van de kerk begravingen zijn aangesneden. Dit grotere grafveld kan er eveneens op wijzen dat Stiens reeds vroeg een centrumfunctie heeft vervuld.

In het prilste stadium en wellicht ook nog in de elfde eeuw zal het hoofddorp Stiens overigens aanzienlijk kleiner zijn geweest dan later. Wellicht was zelfs sprake van slechts één buurt. In dat geval mag men aannemen dat de Hege Buorren het oudste verzorgende Stiens weerspiegelen. De Hege Buorren liggen niet alleen direct naast de kerkterp, maar omvatten ook de pastorie. Tenslotte liggen ze op of direct tegen de noordelijke terp die dit gebied domineerde. Het grootste deel van de Lange Buorren zou dan een secundaire of zelfs tertiaire ontwikkeling weerspiegelen, bijvoorbeeld als een kristallisatie langs de waterweg alhier. Een dergelijke ontwikkeling is ook van Leeuwarden bekend.

Aanbevelingen

Tijdens het kortstondige onderzoek kon het hoofddorpen-model op Stiens betrokken worden en nader worden onderbouwd. Daarmee is de Friese archeologie wel degelijk verder gekomen dan de conclusie dat een nieuwbouwlocatie in Stiens archeologisch niet zo waardevol is. Dat laatste is trouwens een geluk bij een ongeluk, want een echte opgraving leek geen haalbare kaart. Bovendien konden enkele aanbevelingen worden geformuleerd. Zo werd geadviseerd tijdens of voorafgaand aan de bouwwerkzaamheden ruimte te scheppen voor archeologische waarnemingen; de Hege Buorren te laten beoordelen in het kader van het project *Bescherming op Maat* en historisch onderzoek naar het kerkegoed in en om Stiens te stimuleren. Tevens werd aangeraden bij toekomstige infrastructuurle werken en nieuwbouw in Stiens archeologisch onderzoek mogelijk te maken. En wat de archeologische monumentenzorg betreft: het geval Stiens verduidelijkt eens te meer dat de Friese terpdorpen op belangrijke archeologische archieven liggen die bescherming verdienen. Hun plaatsing op de archeologische monumentenkaart zou een sprong voorwaarts zijn. Laten we hopen dat het onderzoek in Stiens reeds behoort tot de aanloop hiertoe.

Vikingen op Wieringen

Meindert Schroor

In 1996 werd bij Westerklijf onder het dorp Hippolytushoef op het voormalige eiland Wieringen een opzienbarende zilverschat aangetroffen. Over deze vondst heeft het provinciaal bestuur van Noord-Holland een boekje uitgegeven onder de titel *Vikingen in Noord-Holland?* van de hand van Jan Besteman. De drieënhalve pond aan zilveren sieraden, baren edel metaal en munten zijn omstreeks 850 met een bos gras in een pot van aardewerk in de grond gestopt.

Het betreft de eerste Vikingschat die op het Nederlandse grondgebied en dat van het oude Friesland in het bijzonder is gevonden. Het is bovendien zo goed als zeker dat de eigenaar van de schat niet een lokale Fries was, maar een Viking die zich voor langere tijd in onze contreien had gevestigd. Tot nu toe was uit geschreven bronnen wel tamelijk veel bekend over het vaak moeizame contact tussen Vikingen, Friezen en Franken, maar memorabilia waren voorhands niet of nauwelijks aangetroffen. Besteman spreekt zelfs over de 'missing link'.

Sociaal prestige

Tussen 719 en 734 werd het gehele Friese gebied tussen de Lauwers en de Oude Rijn in het Frankische Rijk opgenomen. De Friese handel met Dorestad als centrum kreeg daardoor een nieuwe impuls. Tegen het einde van die achttiende eeuw verschenen de eerste Vikingen op het toneel. De strijd tussen keizer Lodewijk de Vrome en zijn zoons gaf mede aanleiding tot een verhevigde aantasting door de Noormannen van het Friese kustgebied van het verzwakte Frankische rijk. Aanvoerders van Deense Vikingen, zoals Rorik in *Friesland*, krijgen delen van het kustgebied en Dorestad in leen. De Frankische vorsten vonden uiteindelijk weinig heil bij hun nieuwe Scandinavische vazallen. De lokale bevolking ging op zijn beurt over tot het opwerpen van ronde burchten (Souburg, Domburg en Burgh in Zeeland, Den Burg op Texel). Daarnaast lagen - verspreid over het kustgebied, met zwaartepunten op Texel en Wieringen - koninklijke bezittingen; grootgrondbezit met onvrije boeren, dat vaak in handen kwam van Denen die zich hier periodiek vestigden. Zo'n vestiging was daarom tijdelijk omdat men steeds het oog gericht hield op een terugkeer naar Denemarken. In het gehele latere Noord-Holland tot aan

het Vlie hadden de Viking Rorik en zijn opvolger Godfried het tussen 840 en 885 voor het zeggen. De aard van de gevonden sieraden wijst uit dat een Deense Viking er de eigenaar van was. Zilver vertegenwoordigde onder hen een grote sociale waarde en verleende de eigenaar ervan een aanzienlijk prestige.

Een deel van de aanwezige Karolingische munten uit de zilverschat van Wieringen

Ver en veilig

Wieringen was een ideale vestigingsplek. Zo bestond het achterland van deze keileembult voor driekwart uit ongenaakbare hoogveengebieden. Abusievelijk toont het kaartje (pag. 10) Wieringen als een eiland, wat het eerst omstreeks 1300 zou worden. De schat lag dus in 850 relatief ver en veilig van het open water, zoals we op kunnen maken uit het kaartje dat op pagina 8 staat afgedrukt in de fraaie monografie *Wieringerlant* (deel I, Schoorl, 1979) van de hand van J.T. Bremer. Voorts grensde

Wieringen in het oosten (Den Oever!) strategisch aan de belangrijke vaarroute die het Vlie via Medemblik en het Aelmeer met de Utrechtse Vecht verbond. In dit open landschap met zijn aanzienlijke hoogteverschillen waren zowel goede landingsplaatsen voor schepen als droge woonplaatsen met ruime weiden en akkers. Die waren overigens grotendeels het bezit van een verre Frankische koning of van kerkelijke instellingen elders. Rorik kon de exploitatie van die gronden door onvrije boeren als nieuwe heer en uitbater vrijwel naadloos voortzetten. De lokale schapenteelt (vlees en wol) zal daarbij,

zoals Besteman terecht opmerkt, net als op Walcheren, een verdere aantrekkingskracht op het onrustige varensvolk uit het noorden hebben uitgeoefend. Dat het een goede vestigingsplaats voor Denen was wordt dankzij deze belangwekkende vondst des te aannemelijker. Zeker wanneer we hem, zoals de auteur beweert, combineren met eerder gedane, veel bescheidener vondsten uit ondermeer Groningen, Dorestad en Domburg.

Historische verenigingen in Friesland

Stichting 'De Ouwe Pôlle - Ameland'

Oense Straatsma

De Stichting 'De Ouwe Pôlle - Ameland' bestaat dit jaar veertig jaar. Zij werd in 1957 opgericht door burgemeester Huber, die haar eerste voorzitter werd. Sindsdien is steeds de zittende burgemeester voorzitter van de stichting. Aanvankelijk was de 'Ouwe Pôlle' vooral een kring van belangstellenden in de historie van Ameland en bestonden haar activiteiten enkel uit het houden van lezingen; een terrein waarop met name Huber zich verdienstelijk maakte. Geleidelijk breidden de activiteiten van 'De Ouwe Pôlle - Ameland' zich uit in de museale sfeer, zonder overigens haar oude activiteit - lezingen en onderzoek naar dit bijzondere stukje Friesland - te verloochenen.

Commandeurswoning

Al sedert 1946 was een Vereniging 'Oud Ameland', destijds opgericht door J. Woudstra, R. Walda en Nanne Ottema, actief om alles wat betrekking had op de geschiedenis en de cultuur van Ameland te 'redden' voor het nageslacht. Zo bezat 'Oud-Ameland' reeds een vrij complete antieke meubilering van een Oud-Amelandse kamer en kreeg daarvoor de beschikking over een woonkamer aan de achterkant van de oudste woning van Nes, blijkens de jaarankers daterend uit 1625. Ondanks het enthousiasme onder haar leden was deze vereniging na enkele jaren genoodzaakt haar activiteiten te staken. Die ervaring noopte de 'Ouwe Pôlle' tot voorzichtigheid. In 1963 slaagde de stichting erin een deel van een Hollumer Commandeurswoning, waar

in ondermeer de originele wandbeteuging was blijven zitten van de Doopsgezinde gemeente in Hollum te huren. Het was het begin van de Oudheidkamer. In dit museum werd de woonkamer ingericht als woonkamer voor een zee-mansgezin, compleet met een door het Fries Museum ter beschikking gestelde Amelandse zesdeurenkast en met afbeeldingen van schepen en souvenirs, die ooit door zeelieden van hun verre reizen waren meegebracht.

Gemeente

De Oudheidkamer profiteerde van de vooral in de jaren zestig bestaande neiging bij de bevolking om afstand te doen van oude spullen en interieurs. De nieuwe welvaart, die Ameland dankzij het snel opkomende toerisme in zijn

greep kreeg maakte dat veel bewoners gemakkelijk afstand deden van hun oude inboedel, die dikwijls geassocieerd werd met jaren van armoede in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Veel wandbeteugelingen, zoals de zogeheten 'springertjes' (tegeltjes) kwamen met kruiwagens vol op de afvalstort terecht of werden door kooplieden voor een habbekrats opgekocht. Het spreekt voor zich dat de Oudheidkamer al spoedig moest worden uitgebreid. De gemeente stelde geld beschikbaar voor de uitbreiding van het museum, ondermeer met een huiskamer in de stijl van de laatste eeuwwisseling. Vrijwilligers en vakantiehulpjes, die tot dan toe het museum draaiende hadden gehouden, werden bijgestaan door krachten die beschikbaar kwamen via de sociale werkvoorziening 'Oostergo'.

Thematische aanpak

De gemeente Ameland nam de uit 1751 daterende Commandeurswoning en het ernaast gelegen pand van de oude eigenaren over en stelde het geheel 'om niet' aan de stichting ter beschikking. Zag het gemeentebestuur de Oudheidkamer aanvankelijk vooral als slecht weerverzorging voor recreanten, tegenwoordig stelt het zich vooral op het standpunt dat de musea nog iets van het eigene van het eiland kunnen laten zien. In 1982 bestond de stichting vijftig jaar. Bij die gelegenheid kreeg zij wederom via de gemeente, de beschikking over een belovende oude landbouwschuur, die het mogelijk maakte een meer thematische aanpak voor haar exposities te kiezen. Daarbinnen werd vooral aandacht besteed aan het boerenbestaan, de zuivelbewerking, het reddingwezen, de zeevaart en met name de walvisvaart. Met de groei van het vreemdelingenverkeer nam het aantal bezoekers toe tot een gemiddelde van 17.000 per jaar.

Professionalisering

Naast de Oudheidkamer in Hollum telt het eiland nog een drietal musea: het Natuurcentrum, het Reddingsmuseum 'Abraham Fock' te Hollum en het Landbouw/Juttersmuseum 'Swartwoude' te

Het Landbouw- en Juttersmuseum Swartwoude in Buren op Ameland herinnert aan een in de zeventiende eeuw verdwenen gelijknamig buurschap op Oost-Ameland. Op de voorgrond de bij het museum behorende boerderij.

Buren. Dit laatste museum valt eveneens onder het beheer van 'Ouwe Pôlle' en werd in 1992 geopend. Mede met het oog op de ontwikkelingen bij de beide andere musea werken de Amelander musea sinds kort samen in de werkgroep 'Samenwerking musea op Ameland', die het pad van een verdere professionalisering heeft ingeslagen. Het management kwam in handen van Joop de Jong, de directeur van het Natuurcentrum, in eerste instantie voor een periode van vijf jaar, waarvan inmiddels drie tot volle tevredenheid zijn verstreken. Zo vindt er regelmatig uitwisseling plaats van personeelsleden en beschikt het kwartet musea thans over één aanspreekpunt. De goede resultaten van de samenwerking zijn voorts merkbaar aan de verschillende wissel-exposities in de verschillende musea.

Nassau Festival

Onlangs werd de Oudheidkamer vernieuwd en uitgebreid heropend door de minister van justitie, Winnie Sorgdrager, wier voorouders van Ameland afkomstig zijn. De naam werd veranderd in *Cultuurhistorisch Museum 'Sorgdrager'* naar de naam van het oude 'Sorgdragerhuuske', dat de kern vormt van het museum. De toevoeging Cultuurhistorisch Museum geeft de geïnteresseerden bovendien een indicatie van hetgeen er in het museum te vinden is. Ter gelegenheid van de vernieuwing en uitbreiding van het museum kwamen belangrijke delen van de ontmantelde Amelander Kamer uit het Fries Museum terug naar Ameland. In dit Nassaujaar ligt het accent op de band tussen de koninklijke familie en haar voorouders met Ameland. Ten tijde van de Republiek vormde Ameland immers een vrije heerlijkheid met een zorgvuldig bewaakte neutrale positie. Via de Cammingha's kwam Ameland in 1704 aan de Friese Nassau's en zo aan de Oranjes.

Dit jaar staan de Amelander musea vooral in het teken van het Nassau Festival Fryslân. Zo heeft het Reddingsmuseum een fototentoonstelling over de betrokkenheid van de koninklijke familie bij het reddingwezen op Ameland, leidt het Natuurmuseum excursies naar de Nassaukooi achter Buren en besteedt 'Swartwoude' in het kader van een expositie over Eendenkooien speciale aandacht aan deze Nassaukooi. In het Cultuurhistorisch Museum 'Sorgdrager' wordt in een wissel-expositie aandacht gegeven aan de Nassau's en de Vrije Heerlijkheid Ameland.

De oostgevel van het Cultuurhistorisch Museum Sorgdrager te Hollum (Ameland).

'Jan Plezier'

Nog steeds worden in het winterseizoen lezingen gehouden die zo'n 50 à 80 bezoekers trekken. Driemaal per jaar verschijnt bovendien het orgaan Pôllepraat, dat de mogelijkheid biedt uit te wijden over verschillende facetten van de Amelander historie en belangstellenden bindt. Uit die kring worden ook vrijwilligers ingeschakeld om gedurende de weekenden de beide musea van de

Ouwe Pôlle toegankelijk te houden voor het publiek. De beheerder van het Cultuurhistorisch Museum 'Sorgdrager' verzorgt in het zomerseizoen wekelijks rondleidingen door het dorp Hollum. Eveneens wekelijks vinden 's zomers dia-avonden en lezingen plaats. In Buren bestaat de mogelijkheid om met een 'Jan Plezier' een rondrit in de omgeving van het dorp te maken.

Mededelingen

100 Jier Fryske artikels yn kompjûter PB

De Provinsjale Biblioteek hat har bestân fan sa'n 44.000 artikels oer Fryske skiednis en literatuer no hielendal yn de kompjûter ynfierd. Fan april ôf kin it publyk fan dizze automatisearre Fryske Dokumintaasje profitearje.

Der kin op titel, skriuwer, jier fan útjefte en op taal yn socht wurde. Sa kinne bygelyks alle artikels fan ien skriuwer op it skerm komme of alle artikels dy't dy skriuwer yn it Frysk skreaun hat. Itselde jildt foar it sykjen op ûnderwerp: at Jo de koad fan bygelyks Tytsjerksteradiel yntype, krije Jo alle titels fan artikels oer dizze gemeente der foar. Yn de âlde katalogys koe allinne op ûnderwerp of plaknamme socht wurde. Yn it nije bestân sitte titels oer skiednis, taal en literatuer. Tenei wurde ek artikels oer it Fryske taalbelied en twataligens opnommen. It giet om artikels út kranten en tydskriften fan ein foarige ieu ôf oant no. It seit himsels dat it bestân hieltyd mei nije titels oanfolle wurdt. It bestân is breed fan opset: it befettet bydragen út binnen- en bûtenlânske wittenskiplike bondels en tydskriften en ek stikken út regionale en pleatslike kranten, fan 'Arbeidersgeschiedenis in Friesland' en 'Homelanguage and school in a European perspective' oant 'Resten kerk twaalfde eeuw Friens gevonden' en 'Hilligen yn Fryslân: Maria fan Starum'. De bondels, tydskriften, kranten of mikrofilms dêr't de artikels yn steane, binne yn de biblioteek oanwêzich en kinne ynsjoen, kopieard en/of útlend wurde. Fierwei de measte kranten steane op mikrofilm en binne mei lêsaparaten te lêzen. Fansels bliuwt de âlde kaartkatalogus, dy't rint oant 1 jannewaris 1996, beskikber foar elk dy't dêr leaver yn siket.

Mear ynformaasje by Johanneke Krolis of Mattie Greydanus, tel. 058-2133285.

Fryske poëzij oer de grins

Yn oktober sille om utens twa útjeften yn it ljocht jûn wurde mei wurk fan Fryske dichters. By Meulenhoff ferskynt in twatalige karlêzing fan Obe Postma mei as titel *Het Friese land en het*

Friese leven. Een keuze uit de gedichten. Yn de bondel steane 59 fersen fan Postma, útsocht troch Philippus Breuker, dy't ek it neiwurd skreaun hat. De oersettingen binne makke troch Jabik Veenbaas. Dan sil útjouwerij Attempo yn Tübingen komme mei in twatalige Frysk-Dútske bondel mei wurk fan Obe Postma en Tsjêbbe Hettinga. De bondel ferskynt yn in rige mei ferlykbere útjeften fan poëzij út oare talen, 'Lyrik im Hölderlinturm', en kriget as titel *Friesland! Die Welt! / Fryslân! De wrâld!* Dêrby koene de oersettingen fan Hettinga syn wurk dy't Babs Gezelle Meerburg en Ronald Noppers al makke hiene foar de Buchmesse '93 foar in part brûkt wurde. Nij is de oersetting fan Hettinga syn lang gedicht 'It faderpaard', dy't makke is troch Ard Posthuma. De lêste rette ek foar it oerbringen fan Postma syn fersen yn it Dútsk. By beide projekten wie de koördinaasje yn hannen fan it FLMD.

Aan de man gebracht: bedrijfsreclame uit Friesland

Het *Ryksargyf* beskikt over een groot bestand aan bedrijfsarchieven. Bij de acquisitie daarvan lag tot voor kort het accent wel in de laatste plaats op het daarin doorgaans schaars aanwezige reclamemateriaal. Dat ligt anders bij het vorig jaar in bewaring gegeven archief van Koopmans Koninklijke Meelfabrieken te Leeuwarden. In dit archief bevindt zich een rijke collectie reclame- en verpakkingsmateriaal. Die werd de aanleiding voor de tentoonstelling 'Aan de man gebracht'. In de expositie wordt aan de hand van archiefstukken een beeld gegeven van de reclame en de productie van een aantal Friese bedrijven. Naast het archief van Koopmans Meelfabrieken, waarin zich veel verpakkingsmateriaal bevindt, is voor deze tentoonstelling geput uit de archieven van Halbertsma's houtfabrieken te Grou, de zuivelfabriek Freia te Veenwouden en Kingma's Bank. Daarnaast zijn tijdens de tentoonstelling bedrijfsfilms te zien van de Frico en de CCF uit de jaren dertig en van Koopmans Meelfabrieken uit 1996.

De tentoonstelling 'Aan de man gebracht, reclame uit friese bedrijfsarchieven' is te zien tot en met 30 september in het Ryksargyf, Boterhoek 3 te Leeuwarden.

Openingstijden: maandag tot en met vrijdag 9.00 tot 17.00 uur.

Eismaprijs 1998

In de herfst van 1998 zal de derde *Eismaprijs* worden uitgereikt. Deze prijs is ingesteld door de Vereniging voor Lokale en Regionale Geschiedenis in samenwerking met en bekostigd door Uitgeverij Eisma bv te Leeuwarden. De prijs bedraagt f 7.500 en is bestemd voor de beste wetenschappelijke publikatie in boekvorm op het terrein van de lokale en regionale geschiedenis verschenen in 1996 of 1997. Ook door verschillende auteurs geschreven boeken komen in aanmerking. Het dient te gaan om oorspronkelijk werk, met dien verstande dat (ook ten dele) reeds eerder gepubliceerd werk niet in aanmerking komt.

De inzendingen zullen worden beoordeeld door een jury bestaande uit prof. dr J.M. van Winter (voorzitter), dr L.A.M. Giebels, dr W. Bergsma, dr ir G.J. Bieleman en dr A.J. Schuurman.

Auteurs die in aanmerking wensen te komen dienen hun boek vóór 1 februari 1998 op te sturen naar de voorzitter van de jury prof. dr J.M. van Winter, Vakgroep Geschiedenis, Kromme Nieuwegracht 66, 3512 HL Utrecht. Nadere inlichtingen kunnen worden ingewonnen bij haar (030-2312059) of bij de secretaresse dr L.A.M. Giebels (071-5168338).

Ingezonden

Een Amstelfries over Friesland

In het uitvoerige en door mij zeer gewaardeerde interview van mijn persoon met drs. Meindert Schroor in *Fryslân* van maart 1997 zijn een paar misverstanden gesloten. Ik begon met de Friese vertaling van *Macbeth* niet in 1967, na de publicatie van 'De namen in de boom', maar in 1996 na het voltooiën van mijn verhalenbundel *De Schellenboom*.

Met mijn tweede naam, Uilke, ben ik inderdaad vernoemd naar mijn grootvader van moederszijde, Uilke Reitzes Dijkstra. Hij echter op zijn beurt was weer de kleinzoon van de oorspronkelijke Uilke Reitzes Dijkstra (geb. 1755), bakker, boer en 'liefdeprediker' van de doopsgezinde gemeente in Dantumawoude van 1781 tot 1812.

Theun de Vries

Ynboek

Johanneke Krolis

* Oanwinsten fan de Provinsjale Biblioteek fan Fryslân op it mêd fan Fryske skiednis en kultuer fan jannewaris oant maart 1997

Skiednis

* **Balthasar Bekker (1634-1698).** J. van Sluis et al. (red.). Ljouwert/Leeuwarden, Fryske Akademy, 1996. p. 69-160.

* **Petrus Schotanus: een Friese schilder uit de zeventiende eeuw.** N.H. Leemhuis-Cornelissen, 1996. 75 p. Doctoraalscriptie R.U. Groningen.

* **Van Tilgrup tot Lemsterrijn: Waterschap De Stellingwerven (1966-1996) en zijn voorgangers.** Jelle Hagen. Waterschap De Stellingwerven, (1996). 96 p.

* **Landrecht der Vriesne: tekstuitgave en commentaar.** Ph.H. Breuker (red.). Leeuwarden/Ljouwert, Fryske Akademy, 1996. 292 s. (Fryske Akademy, nr. 828)

* **Vroomheid tussen Vlie en Lauwers: aspecten van de Friese kerkgeschiedenis.** Red. S. Zijlstra, G.N.M. Vis, D.J.M. Zeinstra. Delft, Eburon, 1996. 252 p.

* **The gameless country had the ultimate game: the ballgame in Germany's Saterland.** Heiner Gillmeister. 1993. p. 69-75. (Art. uit: Spiele der Welt im Spannungsfeld von Tradition und Moderne).

* **Der nordfriesische Geestrand, die Entwicklung seiner ländlichen Siedlungen und ihrer Flurformen.** Karsten Vogel. Bräist/Bredstedt, NF. Nordfriisk Instituut, 1996. 172 s.

Pleatslike skiednis

* **75 Jaar Christelijk Gymnasium Leeuwarden, 1921-1996.** Maarten Keijzer, Sytze Nauta. Leeuwarden, Christelijk Gymnasium, 1996. 70 p.

* **De Klinze: het leven op een buitenplaats in Oudkerk, 1681-1966.** Yme Kuiper. Oudkerk, Landgoed 'De Klinze', cop. 1996. 83 p.

* **Tusken Tsjúkemar en it Nanneviid: geschiedenis van de dorpen Rohel, Rotsterhaule en Sint Johannesga.** Albertus de Jong et al. Joure, Werkgroep Historie Sint Johannesga e.o. 1996. 359 p.

* **Opgravingen in Tytsjerksteradiel.** Klaas R. Henstra, Alexander Jager. Burgum, Stichting Streekmuseum Tytsjerksteradiel, 1996. 72 p.

* **Fyftich jier sportyf V&V Garyp 1945-1995.** Klaas Jansma. Garyp, Christelijke Sportvereniging Vlug en Vaardig, 1995. 110 s.

* **Bouwen aan zorg: geschiedenis van het Antonius Ziekenhuis 1903-1994.** Pieter Terpstra. Sneek, Antonius Ziekenhuis, 1994. 175 p.

* **Bourboomstate in Birdaard en zijn bewoners.** Louw Dijkstra. Wanswerd Bornmeer, 1993. 20 p.

* **Nieuw-Frittemahof: geschiedenis van de Vereniging het Fries Tehuis Pro Senectute (voor de Ouderdom) 1925-1970.** Sneek, Stichting Steunfonds Pro Senectute, 1996. 136 p.

* **Leeuwarden: marktstad door de eeuwen heen.** Harm Nijboer. Leeuwarden, Stichting Kultuer en Toerisme yn Fryslân, cop. 1996. 83 p. (Monument van de maand, jrg. 11, dl. 3)

* **Franeker weerspiegeld.** Gaele Groen. Franeker, Van Wijnen, cop. 1996. 64 p.

* **De tuinen van Heringastate en het Pop-tagasthuis te Marssum.** R.L.P. Mulder-Radetzky. Marssum, 1996. 31 p.

* **Bydragen ta pleatslike skiednis.** Ljouwert/Leeuwarden, Fryske Akademy, 1996. 142 s. (Fryske Akademy, nr. 831. IV)

Genealogy

* **Familie de Jong: de nazaten van Bouwe Gerrits en Popk Atzes.** Rimmer de Jong, Ijke de Jong, Gerben de Jong. cop. 1996. 168 p.

* **Voor- en nageslacht van de familie Sjoerd Hemminga.** J.J.A. Blekkingh, 1994. 16 p.

* **Die Familien der Kirchengemeinde Loppersum (1720-1900).** Erhard Schulte. Aurich, Ostfriesische Landschaft, 1996. 304 s.

* **Nageslacht van Danckert Takes op de Olde Bilt Zijl.** Genealogie van de Dankerts op het Bildt. K. Dankert, 1995. 124 p.

Taal

* **A Frisian and Germanic miscellany: published in honour of Nils Arhammar on his sixty-fifth birthday, 7 August 1996.** Adeline Petersen and Hans F. Nielsen. Odense, Odense University Press/ Bredstedt, Nordfriisk Instituut, 1996. xlii, 597 p.

* **Frisian: the frisian language in education in the Netherlands.** Wim Jan Renkema, Jehannes Ytsma and Adalgard Willemsma. Ljouwert/Leeuwarden, Mercator Education, 1996. 21 p.

* **Staverling.** F.B. Dijkstra. 3de wizige print. Ljouwert/Leeuwarden, Afûk, 1996. 102 s.

* **Lexicon Frisicum A.** J.H. Halbertsma. Grins/Groningen, Frysk Ynstitút, 1996. 74 s. Priuwke 6.

Ferskaat

* **Bodemdaling in Friesland: aansprakelijkheidsvragen.** Advies uitgebracht aan Ge-deputeerde Staten van Friesland. J.M. van Dunné. Rotterdam, Erasmus Universiteit. 1996. 53 p.

* **Aufbau und Entwicklung katholischer Kirchenverfassung in Schleswig-Holstein seit der Reformation.** Jürgen Wätjer et.al. Husum, Matthiesen, cop. 1995. 296 s.

* **Geeft ons van uwe olie, want onze lampen gaan uit.** Francois HaverSchmidt. Groningen, Helicon-Pers, 1996. 4 p.

* **Da Godstyding bescreauwn trog Marcus.** Hânskrift fan Ds. Waalke van Borssum Waalkes (om 1860 hinne). 's-Gravenhage, Keninklike Biblioteek, nr. 78 H 77. 1996. 59 s.

* **Fiif kear Markus: it Evangeelje neffens Markus yn it Frysk.** J. Knol. Dokkum, J. Knol, 1996. 82 s.

* **'Kin Janzen ek in skoftsje frijmakke wurde?'** Ynformaasje oer 24 sutelaksjes by gelegenheid fan de 25ste sutelaksje. Ljouwert/Leeuwarden, Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum, 1996. 62 s.

* **Atlas van de Friese pendel.** A. van der Horn e.a. Leeuwarden, Provincie Friesland, 1995.

* **Bondede: nijsbrief fan de by De Ried fan de Fryske Beweging oansletten organisaasjes.** Ljouwert/Leeuwarden, Ried fan de Fryske Beweging, 1996, jrg. 1, nû. 1.

* **Constructie van het eigene: culturele vormen van regionale identiteit in Nederland.** Carlo van der Borgt, Amanda Hermans, Hugo Jacobs (red.). Amsterdam, P.J. Meertens-Instituut, 1996. vi, 264 p. (Publicaties van het P.J. Meertens-Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen dl. 25)

* **Jopie Huisman: zoals het daar lag.** Over schilderen en schrijven. Rutger Kopland. Haarlem, De Toorts. Haarlem, Vribo. 1995. 157 p.

AGENDA

Gemeentearchief Leeuwarden, Grote Kerkstraat 20
tijdens kantooruren:

tot en met 31 juli

- *tentoonstelling Sint Anthony Gasthuis.*
Deze tentoonstelling bestaat o.m. uit een groot aantal foto's, prenten en tekeningen. Bijv. tekeningen van het Oud Sint Anthony Gasthuis aan de Grote Kerkstraat. Ze geven een beeld van de situatie voor de afbraak in 1878; een plattegrond van het Oud Sint Anthoon uit circa 1865; een foto van de voorged. en voorgedessen ter gelegenheid van de betaling van de pacht ('boeredag') op 13 mei 1907; de soepuitdeling rond 1905 (van Kerstmis tot half maart werden dagelijks 1800 porties van ruim een liter 'Rumfordse soep' uitgedeeld); foto's van uitstapjes van de bewoners van het gasthuis in 1928, enz.

1 augustus t/m oktober

- *expositie Koninklijk Bezoek aan Leeuwarden* (in het kader van het Nassaufestival)

13 september Open Monumentendag.
Ditmaal wordt de (landelijke) Open Monumentendag in Leeuwarden geopend. Het thema van deze dag luidt: **voornaam wonen.**

Monument van de Maand

September

Bolwerken van Cultuur

De Friese Elfsteden worden genoegzaam bekend verondersteld vanwege de Elfsteden-tocht. Maar wat verbindt deze steden nu echt met elkaar? De relatie is voor de hand liggend. Het water is de verbindende factor. Maar hoe hebben de verschillende steden daar op gereageerd? Heeft men het water gebruikt als verdedigingsmiddel, of het juist als verkeersader en transportmogelijkheid gezien? Hoe zijn de oude stadsplattegronden nog terug te vinden? Er wordt getracht aan dit thema een bijzondere invulling te geven door wandelingen over de stadsbolwerken of de restanten daarvan. Door middel van boottochtjes is er ruim aandacht voor de rol van het water binnen en buiten de stadsgrenzen. Data: de weekends 6 en 7, 13 en 14, 20 en 21, 27 en 28 september. Tijd: 13-17 uur.

Federatie van Friese Musea en oudheidkamers
Turfmarkt 11, Leeuwarden
Postbus 1239
8900 CE LEEUWARDEN
058-2139185

ANJUM

Anjumer Molen "De Eendracht",
Mounebuorren 18
Open: ma 13-17, di t/m za 10-17

t/m 31 augustus

Van draai- tot kerkorgel
- Orgeltentoonstelling
Vouwblad

1 september t/m 31 oktober

Liesbeth Hiddema
- Tekeningen

Vouwblad

BEERS

Tsjerke en Poarte fan Bears, Tsjerkepaed 4
Open: ma t/m za 10-16

1 juni tot 1 september

Staten en stinzen in Friesland

- Foto's en voorwerpen van opgravingen
Vouwblad

BRITSWERD

Hellingastichting, Terp 2

Open: za en zo 14-15

t/m september

Boele Bregman op herhaling

- Met de privé schilderijen van Siep Hellinga is de Hellingastichting elf jaar geleden opgericht. Deze zomer - met andere schilderijen van hem - een vrolijk terugzien

BURGUM

Streekmuseum/Volkssterrenwacht

"Burgum", Menno van Coehoornweg 9

Open: di t/m za 14-17, vr-avond 19-22

t/m 1 maart 1998

Kleren-makende vrouw

- 150 jaar textieltechnieken in ontwerp en uitvoering. Deze expositie toont vooral huis-vervaardigde kleding
Vouwblad

Tentoonstellingsruimte Gemeentehuis Burgum

t/m 26 augustus

Frits Stauthamer en Gerda Ruiter

- Het echtpaar Stauthamer/De Ruiter toont tijdens deze expositie een veelheid aan objecten en panelen, bestaande uit diverse materialen zoals hout, glas, en draadnagels
Vouwblad

DOKKUM

Streekmuseum Het Admiraliteitshuis,

Diepswal 27

Open: di t/m za 10-17

t/m 17 augustus

Mede namens wederzijdse ouders

- Trouwen in Friesland in vroeger tijden
Cat., vouwblad

1 t/m 30 september

Impressions of the Frisian coast

- Paintings 1840-1940 from the Netherlands, Germany and Denmark

Natuurmuseum Dokkum, Kleine

Oosterstraat 12

Open: ma t/m vr 10-12 en 13-17

t/m september za en zo 14-16.30

t/m 1 juli

Met Ad Cameron op het wad

- Unieke tentoonstelling van kunst en natuur

11 juli t/m 1 november

Bomen in Dokkum

- Expositie over het belang van bomen in

de stad en hun wetenswaardigheden

DRACHTEN

Museum Smallerland, Museumplein 2
Open: di t/m za 11-17 en zo 13-17

t/m 6 juli

Fryske Stoarm út Japan

- Sculptuur/beelden in Japan gemaakt door Jan B. Woudstra

27 juni t/m 31 augustus

Tentoonstelling 'Uit eigen Kollektie'

6 september t/m 2 november

Gerrit Offringa

- Overzichtstentoonstelling van Gerrit Offringa, 30 jaar beeldend kunstenaar

EXMORRA

Fries Landbouw Museum, Dorpsstraat 72

Open: dagelijks 10-17

t/m 31 oktober

Strijd tegen het water

- Geschiedenis van landaanwinning in Noord-Nederland
Vouwblad

FRANEKER

Museum 't Coopmanshûs, Voorstraat 49-51

Open: di t/m za 10-17, zo 13-17

10 mei t/m 22 juni

De Lieven

- Schilderijen en tekeningen van Harry, Hessel en Peter Miedema
Cat.

28 juni t/m 31 augustus

"Figuratief Expressionisme". Collectie Smithuis

- Schilderijen, onder meer De Ploeg en Bergense School
Cat. f 35,00

6 september t/m 18 oktober

Freark van der Wal

- Tekeningen en schilderijen

Eisinga Planetarium, Eise Eisingastraat 3

Open: di t/m za 10-12.30 13.30-17

t/m 15 september: ma 10-12.30
13.30-17 en zo 13-17

t/m 30 september

De geschiedenis van het maanonderzoek

- Onze maan, voor ingewijden zo dichtbij maar voor velen toch zo ver weg. Het echte maanonderzoek begon rond 1610 met de uitvinding van de telescoop. Al bijna vierhonderd jaar is er door wetenschappers aandacht besteed aan dit hemellichaam. In het Eisinga Planetarium wordt de geschiedenis van het maanonderzoek in beeld gebracht door middel van modellen, foto's, kaarten en globe's. Uiteraard wordt uitvoerig stilgestaan bij het bezoek van Neil Armstrong aan Buurland Maan. Het Planetarium heeft hiervoor bijzondere, nog maar zelden tentoongestelde beelden van NASA ontvangen.

GORREDIJK

Streekmuseum Opsterlân, Hoofdstraat 59

Open: ma t/m vr 9-17, za 10-16

extra: zo 13/8 en zo 14/9 13-17

t/m 20 september

Expositie Gorredijkster zilversmeden

- Nadat Gorredijk in de eerste helft van de 17e eeuw bij brug en sluis op het kruispunt van een weg en de Opsterlandse Compagnonsvaart was ontstaan, kreeg het langzaamhand voor met name boeren en schippers betekenis als marktplaats en handelscentrum. Gorredijk had dan ook een eeuw later tal van royale huizen, waarvan een aantal als monument bewaard is gebleven.

Ook goud- en zilversmeden oefenden hier hun beroep uit. Tijdens de expositie zijn veel zilveren voorwerpen te bezichtigen, waaronder een zilveren kraantjeskan uit 1737, gemaakt door Hidde Halbetsma. Verder zijn er o.a. geboorte- en gelegenhedslepels, lodderijndoozjes, beugelbeursjes, gespen en bijbels met zilveren sloten. Deze voorwerpen zijn gemaakt door Gorredijkster zilversmeden, waaronder Halbetsma's, Gaastra's, Copaan, Glasz en Steltman.
Cat.

GROU

De Trije Gritenijen, Stationsweg 1

Open: di t/m vr 10-17 en za 13-17

t/m 30 augustus

150 jier súvel

- Geschiedenis van de thuisbereiding van zuivel, de overgang naar de zuivelfabriek en de geschiedenis van de zuivelfabrieken in Boarnsterhim

HARLINGEN

Gemeentemuseum Het Hannemahuis,

Voorstraat 56

Open: di t/m za 10-17, zo 13.30-17

29 juni t/m 14 september

Met een korreltje zout

- Wining en gebruik van zout in het verleiden en het heden
Vouwblad

29 juni t/m 14 september

Een beeld van een tuin

- Beelden van Joan Seyfferth, Aart Schonk, Marjolein Kroese en Willem Kind in de gezamenlijke tuin van het museum en de Openbare Bibliotheek

HEERENVEEN

Museum Willem van Haren,

Van Harensbad 50-52

Open: di t/m vr 10-17, za en zo 14-17

t/m 6 juli

Statig op reis

- Historische tentoonstelling over de Nassaus en hun reizen

19 juli t/m 7 september

Verbonden met het Noorden

- Keramiek

Cat.

13 september t/m 2 november

Jan van der Bij

- Overzichtstentoonstelling ter gelegenheid van de 75ste verjaardag van de expressionist Jan van der Bij
Cat.

HINDELOOPEN

Museum Hidde Nijland Stichting, Dijkweg 1

Open: ma t/m za 10-17, zon- en feestdagen 13.30-17

t/m 18 augustus

Op glad ijs

- Expositie over de Hindelooper prikslee, Nederlandse priksleetjes en het priksleeën als ijsvermaak

JOURE

Museum Joure, Geelgietersstraat 1-11

Open: ma t/m vr 10-17, za en zo 14-17

t/m 8 juli

Kunst met een knipoog

- Expositie van grappige kunst, diverse technieken

11 juli t/m 19 augustus

Simon Vinkenoo

- Pastels

22 augustus t/m 30 september

Schildersgroep Zuid West Friesland

- Eigentijds acryl

KOLLUM

Oudheidkamer "Mr. Andreae",

Eyso de Wendtstraat 9-11

Open: di t/m za 14-17

t/m 6 september

Kollumerland, gezien door de ogen van (amateur) kunstenaars

- Pentekeningen en schilderijen van oude, wel of niet bestaande gebouwen in Kollumerland C.A.

KORNWERDERZAND

Kazemattenmuseum Kornwerderzand,

Kornwerderzand

Open: van 1 mei-1 oktober op wo en za 10-17

t/m september

De meidagen van 1940 op zee

- Tentoonstelling over de rol van de marine in mei 1940, die de Duitse aanval een halt toeriep
Cat. Stelling KWZ, De strijd om de Afsluitdijk, 89 pag. f 15,-
Vouwblad

LEEUWARDEN

Fries Museum, Turfmarkt 11

Open: ma t/m za 11-17, zon- en feestdagen 13-17

t/m 6 juli

Een fout leven

- Een omvangrijke collectie persoonlijke nationaal-socialistische materialen uit de periode 1930-1980. De verzameling bestaat uit foto's, documenten, tijdschriften, langspeelplaten en diverse andere bijzondere zaken

28 juni t/m 31 augustus

Gerrit de Wilde

- Project moderne kunst van de Friese kunstenaar Gerrit de Wilde

28 juni t/m 31 augustus

Kei - Marleen Felius

- De kijk van Marleen Felius op de samenhang der dingen in de wereld van het rond in een classificatie van ruim 700 runderrassen op aquarellen van gelijk formaat. Vernissage van de grote foksterschilderijen die zij in 1995 en 1996 maakte
Cat.

19 juli t/m 2 november

Pas op! Daar brandt licht!

- De collectie materialen met betrekking tot de luchtbeschermingsdienst in Nederland, o.a. bestaande uit: documenten, folders, uniformstukken, LBD-hulpmiddelen, handboeken, tijdschriften, affiches

t/m 7 september

Poolse grafiek uit de collectie Knecht-Drenth

13 september t/m 9 november

Bouke van der Sloot

- Overzichtstentoonstelling van het werk van de Friese schilder Bouke van der Sloot (1908-1995)
Cat.

Fries Natuurmuseum, Schoenmakersperk 2

Open: di t/m za 10-17, zon- en feestdagen 13-17

t/m 28 september

Wij, de vogels en het gras

- Tentoonstelling over weidevogels in Nederland, natuurhistorie en cultuurhistorie.
Cat. 36 p., kleur en zw/w, f. 10,-. Vouwblad

Keramiek museum Het Prinsessehof, Grote Kerkstraat 11

Open: ma t/m za 10-17, zon- en feestdagen

t/m 17 augustus

Keramiek uit Iran

- Mevrouw H. Janssen schonk het museum circa 100 voorwerpen Iraanse kunst uit de periode 4000 v.Chr. tot 1900 n.Chr.
Extra uitgave Keramika

Frysk Letterkundich Museum en

Dokumintaasjesintrum (FLMD),

Grutte Tsjerkestrjitte 212

Iepen: mo o/m fr 9-12.30 13.30-17. Yn septimber: alle sneonen fan 12-17.

27 juny o/m 27 septimber

Wilco Berga

- Reispapieren, literatuer en 25 jier byldzjende keunst.
Cat. Reispapieren

Museum N.H. Bulthuis, Huizum Dorp 11

Open: 1 mei-1 september: do, vr, za 11-17

t/m 30 juni

Van spel tot kunst

- Beeldhouwwerken van Jacoba de Haan

1 juli t/m 31 augustus

Tentoonstelling van de collectie Bulthuis

LEMMER

Lemster-Fiifgea, Nieuwburen 1
Open: ma t/m vr 9.30-16

t/m 25 juni

Paarden

- Fijnzinnige tekeningen van paarden door Daniëlle Schröder

1 t/m 30 juli

Skûtsjes en Sluizen

- schilderijen van Wim Swart

5 t/m 27 augustus

Uw Museum

- Schenkingen en leningen, gedaan in het afgelopen jaar aan het museum "Lemster-Fiifgea"

1 t/m 28 september

Lemster Aken en Zuiderzee

- Diverse voorwerpen, afbeeldingen en informatie over Lemster Aken en Zuiderzee t.g.v. 30-jarig bestaan "Stichting Oudheidkamer Lemster-Fiifgea". Henny Kingma vertelt het verhaal hierbij

MODDERGAT

Museum 't Fiskershuske, Fiskerspaed 4-8a
Open: ma t/m za 10-17

t/m 31 oktober

Tonnis Poppema

- Landschappen in olieverf. De verkoopexpositie geeft een beeld van het noordelijk kustgebied

NIJ BEETS

Laagveenderijmuseum It Damshûs, Domela Nieuwenhuisweg 49

Open: di t/m za 13.30-16.30, groepen ook op afspraak juli en augustus ook op zondagmiddag

t/m 28 juni

Klaas Koopmans

- Tekeningen en aquarellen

t/m 9 augustus

Turf maken volgens de baggelmethode

- In de loop van de tijd worden verschillende bewerkingen van het turfmaken gemonstreerd

t/m 1 oktober

Natte voeten

- Functie en geschiedenis van het waterschap, specifiek van Het Koningsdiep en voorgangers in ons gebied

21 juni

Beetster Boartersdei

- Kinderen t/m 12 jaar kunnen oude kinderspelen beleven. Er worden wedstrijden georganiseerd in de onderdelen 'tipelen', hoepelen en 'turfrinnen', een hindernisloop waarbij turf centraal staat.

Voorts kunnen de kinderen bellen blazen, steltlopen, blikgooien, hinkelen kaatseballen en koekhappen. Er is een grabbelton en ze kunnen in kleren uit grootmoeders tijd op de foto. Uiteraard ontbreken de kinderversjes uit de oude doos niet

9 augustus

Beetster Folkloredei.

- U kunt kennismaken met een veenderij-dorp uit omstreeks 1900 in vol bedrijf. In originele klederdracht verrichten de mannen hun werk in de turf, op het land, de bokhelling of bij huis. De vrouwen zijn in en om de huisjes met hun dagelijkse beslommeringen bezig. Er zal o.m. worden gewassen, gebleekt, gekamd, gesponnen en gekookt

NOARDBURGUM

Klompemuseum, Dr. Ypeyalaan 8

Open: di t/m vr 14-17, za 13-16

t/m 27 september

Klompkesilen

- Het waterrijke gebied van de Princenhof met daarin de plaatsen Grou, Warten en Wergea is van oudsher het centrum van het wedstrijdzeilen. Al generaties lang strijdt men om de eer van 'de snelste zeiler'. Om ook bij de jeugd al vroeg belangstelling voor het zeilen te wekken, organiseerde men het zogenaamde klompke- of skipkesilen. Van oude klompen werden zeilbootjes gemaakt en daarmee werden zeilwedstrijden gehouden.

Het klompkesilen is een traditie die nog steeds in stand wordt gehouden.

Ook dit seizoen staan er wedstrijden op het programma in Warten, Wergea, Grou en Terherne. De tentoonstelling geeft een duidelijk overzicht over het klompkesilen van zowel vroeger als tegenwoordig. Tijdens de expositie er voor bezoekers de mogelijkheid zelf een klompscheepje te maken. De materialen hiervoor zijn aanwezig.

NOORDWOLDE

Rotacentrum, Manauplein 1

Open: dagelijks 10-17

t/m 1 september

Bloomrijk vlechtwerk; van Beatrix tot Des Bouvrie

- Gevlochten meubelen en voorwerpen van bekende mensen. Phil Bloom schreef geschiedenis in een rieten stoel, Koningin Beatrix' wieg kwam uit Noordwolde. Rik Felderhof en Jan des Bouvrie hebben wat met de gevlochten meubelen uit Noordwolde

OOSTMAHORN

Oerka I.V. Museum, Oostmahorn 15

Open: April t/m november do t/m za 9.30-11.30 en 14-17

Op tel. afspraak het hele jaar door

Doorlopend

"Er was eens...."

- Werk van Irene Verbeek: olieverf op doek, grafiek, schetsen, betourelief.

Videofilm "Diep"

Cat. "Er was eens" f 2,50

Vouwblad

OUDEMIRDUM

Informatiecentrum Mar en Klif, De Brink 4

Open: vanaf 1 april ma t/m za 10-17

t/m 1 november

Steenkist en trechterbekers.

- Prehistorie in Gaasterland. Expositie over het hunebed/de steenkist in het Rijsterbos

Cat. Steenkist en trechterbekers.

Prehistorie in Gaasterland

SCHIERMONNIKOOG

Bezoekerscentrum Schiermonnikoog,

Torenstreek 20

Open: ma t/m za 10-12 en 13.30-17.30

Eind oktober

Schierschildersoo, 1870-1994

- Ruim honderd werken van eilander schilders uit het verleden, geëxposeerd op vier verschillende locaties

SLOTEN

Museum 't Stedhûs Sleat, Heerenwal 48

Open: di t/m vr 10-12 en 14-17, za en zo 14-17

31 augustus

De Bijbel op tegels aan de wand en op waaiers in de hand

Vouwblad

SNEEK

Fries Scheepvaart Museum, Kleinzand 14

Open: ma t/m za 10-17, zo 12-17

t/m 28 september

Werk van leden van de Nederlandse Vereniging van Zeeschilders

SURHUISTERVEEN

Munt- en Penningkabinet Spaar- en

Voorschotbank, Jan Binneslaan 9a

Open: di t/m vr 14-17

t/m 5 september

Fryske Rom en Eare

- Prijspenningen voor specifiek Friese sporten en veekeringen

Vouwblad

TERSCHELLING

Centrum voor natuur en landschap, Burg.

Reedekerstraat 11

Open: ma t/m vr 9-17, za en zo 14-17

Het geheim van Griend

- Tentoonstelling over het vogeleiland Griend

Gemeente Museum 't Behouden Huys,
Commandeurstraat 30-32
Open: vanaf 15 maart weekends 13-17
vanaf 1 april ma t/m vr 10-17

t/m 1 augustus
Willem Barentsz van der Schelling
- Zijn reizen naar de Pool van 1594-1597
Brochure, 22 pag., 30 ill. f 4,-
Scholieren puzzel

VEENKLOOSTER
Landbouwmuseum "De Brink", Kleasterwei 5
Open: ma t/m za 10-12 en 13-17, zo 13-17

t/m 31 oktober
Vervoer in stad en land
- Op welke wijze laat de twintigste eeuw
zich vervoeren? De vele aspecten van ver-
voer door mens-, dier- en mechanische
kracht worden uitvoerig belicht
Vouwblad

VLIELAND
Museum Tromps Huys, Dorpsstraat 99
Open: di t/m vr 11-17, za en zo 14-17

t/m 27 juni
Vlieland 400 jaar
- In 1597 kreeg Oost-Vlieland een eigen
gemeentebestuur. De plaats van Vlieland in
de geschiedenis van de noordelijke gewes-
ten 1572-1609 wordt belicht

t/m 30 augustus
*De Leeuwarder gezondheidsskolonie. Frissche
lucht, dames van stand & onbepert haverhout*
- Sociale en medische achtergronden van

de kolonie worden in beeld gebracht, even-
als het leven in de kolonie. Kinderen van
nu kunnen hun lengte/gewicht vergelijken
met bleekneusjes van toen

**De Noordwester, Vlielands Centrum voor
info en educatie**
Dorpsstraat 150
Open: Tijdens schoolvakantie ma t/m za 14-17

Doorlopend
Schatten uit de Noordzee
- Wrakvondsten zolder; vondsten van de
bodem van de Noordzee, vanaf eind 1800
tot 1996

WARTEN
It Earmhûs en OUde Friese Greidboederij,
Hellingpaed 3-9
Open: Juli en aug: di t/m za 14-17

Doorlopend
Miniaturen, centsprenten
- Uit eigen collectie

Doorlopend
Jantina Gerlisma, Wartena
- Schilderijen, olieverf en aquarellen

WOMMELS
Museum "Striid tsjin it wetter", Ald Hiem 2
Open: di t/m zo 14-17, groepen op afspraak

1 mei t/m 1 november
*100 Jarig bestaan van de Kaatsvereniging in
Wommels 1897 - 1997*
Boekje

WORKUM
Museum Warkums Erfskip, Merk 4
Open: di t/m vr 10-17
za t/m ma 13-17

tot 31 oktober 1998
Van klei tot eindprodukt
- Het kleurige Workumer kerfsnee-aarde-
werk wordt sinds 1850 in Workum gemaakt
Vouwblad

tot 31 oktober
Yke Klazes Naruta
- Aquarellen uit 1924. De elf steden zijn
neergezet in een stadstafereel met histori-
sche of folkloristische bijzonderheden,
voorzien van een zeer fijn gepenseelde, rijk
versierde rand waarin een Fries rijmpje van
rond de eeuwwisseling
Vouwblad

Museum voor kerkelijke kunst, Noard 173
Open: ma t/m za 13.30-17

t/m 13 september
- *Expositie van kerkelijke kunst- en gebruiksvoor-
werpen en de unieke Workumer kamer met tegel-
tableau*
Vouwblad

De Vrije Fries verschijnt in september 1997

Bij de achterpagina:

De Hoeksterbinnenpoort (plus waterpoort) in Leeuwarden werd ook wel Sint Catharinapoort genoemd. Het is een detail van het schilderij van Melling op de voorzijde van deze aflevering. De poort stond aan het einde van de Voorstreek en ontleende zijn naam aan de buurschap Hoek, het latere Hoeksterespel. De naam Sint Catharina verwees naar de patroonheilige van de Hoeksterkerk. De Hoeksterpoort werd omstreeks 1490 gebouwd, ter gelegenheid van de uitleg van de stad in de jaren 1481-1496. Het verkeer richting Groningen en Dokkum maakte gebruik van deze poort, die in 1543 belangrijk werd verbeterd en in 1610 van twee torens werd voorzien. De poort viel in 1832 onder de slopershamer.

